

ONOGURLARIN TARİHİ ÜZERİNE¹

Gyula MORAVCSIK
Çev. Şeyma GEZER²

ÇEVİRİ

I

Macar ve Bulgar kavimlerinin erken tarihinin aydınlatılması, Hunların ortaya çıkışından Macarların yurt tutuşuna kadarki beş yüzyıl içerisinde Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey kıyı bölgelerinde gerçekleşen kavim hareketleriyle aynı öneme sahiptir. Zira günümüze kalan yazılı kaynaklardan takip edebildiğimiz en eski izler her iki kavimle de ilişkili olarak söz konusu bölgeye ve döneme uzanır. Fakat bu araştırmaların önünde meselenin üstesinden gelinemeyecek kadar zorlayıcı iki sorun vardır. Biri incelenecek olayların doğasından, diğeri ise elimizde bulunan kaynakların eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Hun-Bulgar-Türk kavimlerinin oluşumuna dair genel kaideler dikkate alınırca bu kavimlerin tarihlerinin bu çağda sürekli bir dalgalanma hâlinde olduğu görülecektir: Boylar ve kavimler ittifak eder ve tekrar ayrılır, daha sonra yine başka terkiplerden oluşan birliklerin içerisinde yaşamlarını sürdürür ya da bunlardan tamamen ayrılarak tarihsel süreçte kaybolur. Bu dalgalanma sürecinin ardından elbette kavim birliklerinin adı da değişir, eskiler yok olur ya da yenilerine rastlanır. Yani, araştırmacıların esas görevi, kaynaklarda görülen farklı kavim ve boy adlarının ardında gizlenmiş gerçek süreçlerin rekonstrüksiyonunu yapmaya çalışmaktır.

Gösterilen çağın tarihine baktığımızda neredeyse yalnızca Bizans kaynaklarına atıf yapabiliyoruz. Bu erken Bizans tarih literatürü, sadece bir kısmı bir bütün halinde çağımıza ulaşmış olmasına rağmen, V. ve VI. yüzyıl ilişkilerine dair çoğunlukla bilgi edinmemize olanak sağlamaktadır. Fakat VII. yüzyılın ortasında Bizans tarih yazımı, imparatorluğun yaşadığı iç ve dış sarsıntıların ardından gerilemeye başladığı için bu andan IX. yüzyılın başına kadar tarih yazımında neredeyse iki yüzyıllık bir boşluk ortaya çıkmıştır. Bunu ise ancak önceden kaybolup gitmiş eserlerden faydalanılarak yazılan eserlerin ve başka doğal edebî hatıraların, hagiografların ve dinî eserlerin verileriyle birlikte daha geç kronikler belli bir ölçüde telafi etmektedir. Daha ayrıntılı tarihî malumatların eksik oluşu, araştırmacıları güney Rusya'da VII-VIII. yüzyılda gerçekleşen kavim hareketlerinin tarihini dikkatli bir şekilde takip edebilme ve VI. yüzyılın geç kavim adları arasında bağlantı kurabilme olanağından mahrum etmiştir. Tam da bu döneme denk gelen Macarların ve Tuna Bulgarlarının oluşumunun tarihini etraflıca bilmiyor oluşumuzun sebebi aslında budur.

İşte bu son durum, ancak Bizans literatürünün çok yönlü eserlerini dikkatle inceleyip elimizdeki materyallerden tümüyle faydalanırsak önem kazanacaktır; çünkü bir iki pozitif verinin kavim hareketlerinin ardındaki sebepleri aydınlatılabilir ihtimali vardır, bunun ortaya çıkarılması durumunda ise Macar ve Bulgar erken tarihinin kilidi çözülecektir. Bu bölgede ortaya çıkacak bir iki yeni veri ya da bilginin, araştırma açısından çok kıymetli olacağı kanaatindeyim, zira çoğu zaman keyfî tarihsel kombinasyonlar ya da dilbilimsel varsayımlar yapılmıştır, bu varsayımları kaynakların eksikliğini doldurabilmek adına -olguların yetersiz olması nedeniyle- ortaya atması kolay olduğu kadar çürütmesi de zordur. Bu görüşlerim yıllar evvel, Bizans kaynaklarının Türk kavimlerine ve Macarlara dair muhafaza ettiği ad ve söz haznesini incelemeye başladığımda ortaya çıkmıştı. Araştırmalarım sırasında bir bibliyografyada Onogurlarla ilgili, ancak Tuna Bulgarlarının kökenini aydınlatacak ve doğrudan Macar ana tarihi açısından da dikkat çeken, bu zamana kadar bilinmeyen bir Bizans malumatına rastladım. İçindeki bilgiye

¹ Makalenin orijinal adı ve künyesi: Gyula Moravcsik, "Az onogurok történetéhez", A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 27, 1930. Moravcsik'in notu: Bu çalışma "Sprachreste der Türkvölker und des Ungarums in den byzantinischen Quellen" başlıklı nüshadaki çalışmamın ilgili başlıklarına dayanmaktadır.

² Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Hungaroloji Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, symgzr123@gmail.com, Orcid 0000-0003-3959-6991.

ve değerine girmeden önce, ilk olarak Onogurlar hakkında şimdiye kadarki bilinen birkaç bilgidenden bahsedeceğim.

Onogurlara dair ilk veri Priskos Rhetor'a ait olan ve çokça tartışılmış, fakat günümüze Konstantinos'dan bir pasaj halinde ulaşabilen bir parçada muhafaza edilmiştir. Bu pasajdan, asıl yurtlarından Sabirlerin çıkarmasıyla birlikte Saragurların, Urogların (Ogurlar) ve Onogurların 463 dolaylarında Bizans'a elçilerini gönderdiklerini öğreniyoruz. Öte yandan okyanus kıyısında yaşayan kavimlerin önünden kaçan Sabirleri de Avarlar yerlerinden çıkarmıştı. Priskos bu sözlerini X. yüzyıla ait Suidas leksikonunda da yineliyor. Ancak bunu Konstantinos'taki pasajın metnine eklediğimizde okyanus kıyısında yaşayan kavimlerin Avarları niçin yurtlarından çıkardığına dair daha geniş bir açıklama elde ediyoruz. Buna göre Avarlara yurtlarını bırakmaya mecbur kılan şey sis ve griffon kuşları idi. Konstantinos'un metninde eksik olan Suidas'daki bu sözler, Classen'in izinden gelen eski yayımcılar tarafından orijinal metne ait olarak görülmüş ve bu parçada uygun bölüme kaydedilmişti, buna karşılık başka araştırmacılar son zamanlarda Priskos konusunda tartışmaya başlamışlardır. C. De Boor da kendi çalışmasında bu sözlerin Priskos'un orijinal metninden olup olmadığı konusunda emin olmadığını ifade etmektedir. Bu soruyla ilgilenmeden önce iki metni yan yana görelim:

Excerpta de legationibus, ed. C. De Boor
(Berolini, 1903) 586⁷⁻¹².

Suidas s.v. "Αβαρις, ed. Ada Adler I.
(Lipsiae, 1928) 4⁶⁻¹⁴.

Ἐπρεσβεύσαντο δὲ κατ' ἐκείνον
τόν κατά τούς ἑώους Ῥωμαίους
Σαράγουροι, Οὐρωγοί καί Ὀνόγουροι,
ἔθνη ἐξαναστάντα τῶν οἰκείων ἡθῶν,
Σαβίρων ἐς μάχην σφίσιν ἐληλυθότων, οὓς
ἐξήλασαν ἄβαροι μετανάσται γενόμενοι
ὑπο ἔθνῶν οἰκούντων μὲν τήν
παρωκεανῆτιν ἀκτῆν,

Ἵσπερ καί οἱ Σαράγουροι ἐλαθέντες
κατά ζήτησιν γῆς πρὸς τοῖς Ἀκατίροις
Οὐννοῖς ἐγένοντο...

ὅτι οἱ ἄβαρις οὗτοι ἐξήλασαν
Σαβίνωρας, μετανάσται γενόμενοι ὑπο
ἔθνῶν οἰκούντων μὲν τήν παρωκεανῆτιν
ἀκτῆν, τήν δὲ χώραν ἀπαλιπόντων διὰ τό
ἐξάναχύσεως τοῦ Ὠκεανοῦ ὀμιχλώδες
γινόμενον, καί γρυπῶν δὲ πλήθος
ἀναφανέν ὅπερ ἦν λόγος μὴ πρότερον
παύσασθαι πρὶν ἢ βοράν ποιῆσαι τό τῶν
ἀνθρώπων γενος διό δὴ ὑπο τῶνδε
ἐλαυνόμενοι τῶν δεινῶν τοῖς
πλησιοχώροις ἐνέβαλλον καί τῶν
ἐπιόντων δυνατωτέρων ὄντων οἱ τήν
ἐφοδὸν ὑφιστάμενοι μετανίσταντο,
Ἵσπερ καί οἱ Σαράγουροι ἐλαθέντες πρὸς
τοῖς Ἀκατίροις Οὐννοῖς ἐγένοντο.

Bu iki metnin karşılaştırmasından anlaşılıyor ki yalnızca Suidas'da muhafaza edilen bu pasaj organik bir şekilde Priskos'un pasajına ait bir parçadır. Bu pasaj olmadan bu sonuncusunda, yani Priskos'un pasajında yine dilbilgisel sıkıntılara da sebep olabilecek bir boşluk ortaya çıkmaktadır. Konstantinos'un μέν'i, mecburen Suidas'ın bölümünün δέ'si olmalıdır, buna karşılık Konstantinos'taki bölümün ὡσπερ καί οἱ Σαράγουροι'sinin de Suidas'ın önceki cümlesi olması gerekiyor. Yani burada söylememiz gereken şey, birçok durumda da yapıldığı gibi, Konstantinos'un istinsahını yapanların Priskos'un orijinal metnini kısalttığıdır, zira bunu Pris-

kos'un metinleriyle bağlantılı olarak daha önce de ortaya koymuştum.³ Buna rağmen, araştırmacıların da tespit ettiği gibi Suidas'ın bütün tarihsel çalışmalarında Konstantinos'un metninden yararlandığını söyleyebiliriz.⁴

Fakat Konstantinos'un derlemelerinin 53 bölümden oluştuğu ve bunlardan yalnızca 5 tanesinin günümüze ulaştığı, diğerlerinin kaybolduğu unutulmamalıdır.⁵ Üstelik bundan Suidas'ın bilinen söz konusu metninin Excerpta de legationibus'dan alınmış olabileceği, İmparator Konstantinos'un, meslektaşlarının hazırladığı tam metinden kopyalanmış başka bir kayıp metinden faydalanmış olduğu sonucu çıkmıyor. Bu sorunla etraflıca ilgilenmiştik, çünkü Priskos'un asıl metnine ait olan bu bölümü Suidas muhafaza etmişti, bu ise çokça tartışılan bu bilginin gerçek manasına dair doğru bir açıklama yapabilmek ve Onogurlara dair bilginin tarihsel arka planını oluşturabilmek için bir çözüm yoludur.

Priskos, 463 civarında gerçekleşen bir kavim hareketinden bahsetmiştir, buna göre okyanus kıyısında yaşayan kavimler sis ve griffon kuşlarının önünden kaçarak komşularına saldırmışlardı. Peki, bu griffon kuşlarının yuvası ve sisli bölge neredeydi? Daha önce G. S. DESTUNIS Priskos'un Rusça çevirisinde altını çizerek Herodotos'un benzer bir bilgisini hatırlatan, kavimlerin birbirlerini daha öteye kovduğu tasvirini kaydetmişti.⁶ Bu izlerin daha ilerisine gittiğimizde, griffonların büyük rol oynadığı eski bir Yunan efsane geleneğine ulaşırız. Aristeas adlı bir ozanın vaktiyle kuzeydeki kavimlerin yurduna büyük bir seyahat gerçekleştirdiği zaman, Issedonların yanına gittiğini ve güzergâhını Αριμάσπεα adlı eposunda kaydettiğini Herodotos'tan (IV. 13) öğreniyoruz.⁷

Herodotos kuzeyli kavimlere dair bilgi verirken kaynak olarak bunu kullanmıştır. Herodotos, buna gönderme yaparak Issedonların ötesinde tek gözlü Arimaspların yaşadığından, üstlerinde altın muhafızı griffonlardan (γρῦπτες), onların ötesinde ise denize kadar Hyperborea ülkesinin olduğundan bahseder. Hyperborealar hariç bu kavimler, Arimasplar yüzünden komşularına saldırmışlar ve Arimasplar Issedonları yurtlarından çıkarmışlardı, bunlar İskitleri, İskitler ise Kimmerleri yurtlarından çıkmaya zorlamıştı. Herodotos, griffonlarla başka bir yerde daha ilgilenir (III. 116, IV. 27) ve yazdıklarından Arimaspların, altın yağmaladıkları Griffonlarla süregelen bir savaşa girdikleri görülüyor. Bu efsane geleneği -şüphesiz Aristeas'ın izinde- başka kaynaklar tarafından da bilinmektedir. Örneğin Aischylos (Prometeus, 803) ve Pausanias (I. 24, 6), MS VI. Yüzyılda ise Stephanos Byzantios, antik kaynaklara dayanarak şu kıymetli bilgiyi muhafaza etmişti: εἰοί καί Ταρκουαίοι ἐθνός Ὑπερβορέων, παρ' οἷς οἱ γρῦπτες τὸν χρυσοῦν φυλάσσοισιν (s. v. Ταρκυνία, ed. Meineke, 603).

Buradan görülüyor ki, Griffonların koruduğu altın, Hyperborealara mensup bir kavmin mülkü idi. Şu halde, sorumuz bu efsanedeki isimlerin bir şekilde yerinin belirlenip belirlenmeyeceği ya da belirlenen coğrafi kavramın ardında bir şeyin gizli olup olmadığıdır. Tomascher, Aristeas'ın seyahatiyle titiz bir şekilde ilgilenmişti,⁸ Wernicke⁹ ve Hermann'ın¹⁰ açıklamalar getirerek tamamladıkları bu araştırmalara dayanarak şunları söyleyebiliriz: Seyahati sırasında yanlarına gittiği ve ötelinde yaşayan kavimler hakkında bilgi toplayan Aristeas'ın bahsettiği

³ Attila és Buda Adalékok a Priskos-szöveg történetéhez: EPhK. L, s. 195-202.

⁴ C. De Boor, Suidas und die Konstantische Excerptsammlung: Byzantinische Zeitschrift XXI, s. 381-424 ve XXIII, s. 1-127. Becker, De Suidae excerptis historicis, Bonnae, 1915.

⁵ H. Washke, Über die Reihenfolge der Exzerpte Konstantins: Philologus XLI, s. 270-283; 53 derlemeden yalnızca 25'inin adını tespit edebilmiştir.

⁶ Сказанія Приска Панійскаго, Ученыя Записки 2-го отдѣд. Ими. Акад. Наукъ, VII. 1. (Sanktpeterburg, 1861.), s. 87.

⁷ Krş. Schmid-Stählin, Geschichte der griechischen Literatur I, 1, 1929, München, s. 303.

⁸ Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden I. Über das Arimaspeche Gedicht des Aristeas: Sitzungsberichte der phil.-hist. Cl. der kais Akad. d. Wiss. 116: 715-780 (Wien, 1888).

⁹ Arimaspoi: Pauly-Wissowa: Realencyclopädie II, s. 826.

¹⁰ Issedoi: Pauly-Wissowa: IX, s. 2235.

Issedonlar, Tomascher'e göre Tien Shan bölgesinde yaşıyorlardı. Hermann'a göre Uralların doğusunda, Ob ve Irtiş bölgesinde yaşıyorlardı.¹¹

Arimaspların yurdunu ise Tomascher de, Hermann da Altay bölgesinde aramışlardır ve öncesinde bunların içlerinde Hunların ve Türklerin seleflerini görmüşlerdir. Yani, altın koruyan Griffonlar eski bir Yunan efsanesine göre Altay Dağları sahasında ve bunun kuzeyinde yer alıyorlardı. Altay adında da 'altın' anlamı olduğu bilinen bir gerçektir. Stephanos'a göre altın sahibi olan Hyperborealar da aynı yerde yaşıyorlardı (Yunanlar bu adla uzaktaki muğlak bir kuzey halkına işaret etmişlerdi). Yani, Herodotos'un zikrettiği kuzeydoğu tarafından başlayan ve bazı kavimlerin birbirlerini güneye doğru sıkıştırdığı kavim hareketi böyle gerçekleşmişti.

Şimdi Priskos'un metnini incelemeye dönebiliriz. Şüphesiz, Priskos'un bu veciz malumatı, Attila'nın ölümüne, yani Avrupa Hun İmparatorluğu'nun yıkılışından sonraki yıllarda doğuda gerçekleşen ve belki de doğrudan Avrupa'daki olayların bir sonucu olan kavim hareketlerine bağlıdır. Priskos'un bu malumatının tarihsel değeri konusunda kuşku yoktur, fakat o bu olayı hikâye kisvesi altında yazdığı gibi, anlatısında şüpheye yer bırakmayacak şekilde Herodotos etkisini de gözler önüne sermektedir. Bu bilginin Herodotos'taki hikâye ile olan benzerliği, Priskos'u istem dışı Herodotos'taki yerlerin bir örneğinden bahsetmeye ve bilgilerinin tükendiği yerde tarihsel olguları Herodotos'un efsanesine bağlamaya yönlendirmişti.¹²

Yani okyanus kıyısında yaşayan kavimlerin (Hyperborealılar) bahsi ve altın koruyup komşularıyla mücadele eden Griffonların tasviri Priskos'un anlatısına böyle girmişti. Yazarımız bu şekilde Altay bölgesindeki kavimlerin neredeyse bin yıldan daha eski mücadelelerinin hatıralarını muhafaza eden bu efsanevi unsurlarla birlikte tarihsel olguları eserine işlemişti. Priskos'un bu yöntemi, kesinlikle kendisine özgüdür. Herodotos etkisi sadece eserin bütün konseptinde ya da tarzında hissedilmiyor, aralarında Herodotos'un adının anılmadığı hallerde ona açık bir şekilde atıfta bulunan yerler de vardır. Zira 448'de Hun sarayında duyduğu Tanrı'nın kılıcı efsanesinden bahsederken, yani "İskit kralları için de kutsalı" diyerek Attila'nın kılıcını Ares'in kılıcıyla özdeşleştirirken (Exc. de leg. 142) güvenilir bir kaynaktan faydalanmıştır.¹³ Bu kaydını Herodotos'tan almıştır, ona göre İskitler, üzerinde tanrı Ares'in bir tasviri olan eski bir demir kılıca hürmet ediyorlardı (IV. 62). Yani burada Priskos, yukarıdaki parçada geçeni almış ve bu otantik bilgileri Herodotos'taki gelenekle birleştirmiştir. Tamamen analog olan bu durum şu anlama gelir; griffonlarla ilgili olan Suidas'daki ekleme, aslında Priskos'un orijinal eserinden alınmıştır.

Bununla birlikte Priskos'un, bilgilerini aslında Herodotos geleneğiyle işlediğini doğru bir şekilde ortaya koyarsak, söz konusu kavimlerin göçlerini duyar duymaz gözlerinin önünde nasıl bir coğrafî tasvir belirlediğinin anahtarını elimize almış oluruz. Okyanus kıyısında yaşayan kavimler ve griffon bahsi Altayların kuzeyindeki ya da kuzey doğusundaki sahaya, yani Doğu Sibiryaya gönderme yapmaktadır.¹⁴ Burada yaşayan kavimlerden gelen saldırı, muhtemelen Altay sahasında yaşayan Avarları vurmuştu. Bunlar, kendilerinin batısında ya da güney batısında yaşayan Sabirleri yerlerinden çıkarmışlardı. Esasen bu bölge, araştırmacıların dilbilim

¹¹ Krş. Schmid-Stählin, 1929, s. 303.

¹² Bunu rahatlıkla yapmış olmalıydı, zira Herodotos okuyla tüm dünyayı dolaşan 'Aβapıç adlı bir Hyperboreos'u da bilmektedir (IV, s. 36) ve bunun adı muhtemelen Avarları anımsatmıştı. Ben de bu Yunan geleneklerinin efsanevi, falcı yahut büyücü olarak da geçen karakterinin adında esasen Avar (<Abar) kavim adının olabileceği görüşünde olduğumu not düşmek isterim. Fakat Yunan geleneği 'Aβapıç biçimini daha MÖ VII. yüzyıla yerleştirdiğine göre, bu ad esasen Yunanların Türk kavimlerine ilişkin en erken malumatının hatırasını muhafaza etmektedir.

¹³ Bu kısımda yine Konstantinos'un özetlerini hazırlayanlar Priskos'un orijinal metnini de kısaltmışlardır, çünkü Jordanes (Get. 35. 185), Priskos'a atıfta bulunarak bu kılıcın icadının tarihinden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir (krş. EphK. L, 199).

¹⁴ Jenő Darkó'nun kendi içinde olanaksız varsayımı da bununla çürümüş oluyor, ona göre "okyanustan anlaşılması gereken Hazar Denizi" (A magyarokra vonatkozó néprövek a bizánczi iróknál, 15) idi. Priskos'taki παρωκεανίτις ἀκτή (Herodotos'ta alıntılanan yerde θάλασσα) ancak Asya'yı kuzeyden ve kuzey doğudan çevreleyen denizlerle ilişkilendirilebilir.

sonuçlarına dayanarak Sabirlerin en eski bilinen yurdu olarak gösterdiği Batı Sibiryadır.¹⁵ Buna karşılık Sabirler; Saragurları, Ogurları ve Onogurları eski yurtlarından çıkmaya zorlamıştı, bunlar ise Bizans'ın dostluğunu elde etmek için Doğu Roma İmparatorluğu'nun ilgi sahasına adım atarak elçilerini göndermişlerdi. Priskos'un pasajının bu açıklaması doğru ise, bu daha önce Gyula Németh'in de işaret ettiği¹⁶ Çin kaynaklarında geçen, Avarların 460 civarında İrtiş sahasında meskûn bir kavme saldırıp daha batıdaki İdil sahasına yöneldikleri olgusunu güçlendirmektedir. Bu kavim ancak Priskos'un bahsettiği Sabir kavmi olmalıydı.

Peki, Sabirlerin yerlerinden ettiği kavimlerin eski yurtları neredeydi ve bunlar elçilerini Bizans'a gönderdikleri zaman nerede yaşıyorlardı? Priskos'un gözünde canlanan coğrafî tasvir ile Çin kaynaklarında geçen bilgileri birleştirdiğimizde zikredilen üç kavmin Batı Sibiryanın yukarısından Bizans yakınlarına çekildikleri konusunda şüphe kalmıyor. Diğer soruya da yanıt verebiliriz. Priskos'un malumatına göre (Exc. de leg. 586¹²⁻¹⁶) üç kavim arasından kuşkusuz en önde ilerleyen Saragurlar, yeni yurt arayışı esnasında Akatzirlere rastlayıp bunları yenmişlerdi. İşte bu galibiyetin ardından elçilerini Bizans'a göndermişlerdi. Fakat Priskos'un pasajından (Exc. de leg. 139²³⁻²⁴) ve Jordanes'in bir yerinden (5. 36) bildiğimiz Akatzirler, Karadeniz'in kuzey kıyı bölgesinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla Saragurlar, Ogurlar ve Onogurlar, Bizans ile ilk kez Kafkasya'nın kuzeyinde temasa geçmiş olmalıydılar ve elçilerini Bizans'a, muhtemelen Maeotis'in doğu kıyılarında bulunan Yunan şehirlerinden göndermişlerdi. Priskos'un malumatına göre, Bizans Saragurların elçilerini içtenlikle kabul edip her zamanki gibi onlara hediyeler vermişti. Bizans sarayının onların isteklerini yerine getirmeleri ile ilgili bu bilgi, bütün pasajdan benzer durumların sonuçlarını çıkarabileceğimiz gibi, bu yeni gelenlerin Bizans'ın ilgilerini göz önünde bulundurarak imparatorluğun sınırlarını korumaları ve düşmanlarına karşı savunmaları şartıyla yıllık hediye vaat etmesinden başka bir şeyi ifade etmiyor. Priskos'un başka bir pasajından da (Exc. de leg. 588. fr. 19) tespit edilen bu olay aslında, Saragurların, Akatzirler ve başka kavimlerin üzerine yaptıkları saldırının ardından 466'da Perslere karşı savaşmaları ve Kafkasya'nın ötesinde yaşayan İberyaya ve Ermeni topraklarını yakıp yıkmaları şeklinde gerçekleşmişti.¹⁷ Yani bunların hepsinden Bizans'ın, Perslere karşı yeri geldiğinde faydalanacağı müttefikleri arasına kabul ederek isteklerini yerine getirdiği sonucu çıkıyor. Priskos, Onogurları ve Ogurları bir daha zikretmiyor, buradan bunların bu savaşa katılmadıkları ve belki de Bizans sınırlarından daha uzakta bir yere yerleştikleri sonucunu çıkarabiliriz.¹⁸

Zikredilen üç kavmin her birinin adında *Ogur* kökü vardır. Gyula Németh'e göre, *saragur* = *şar(i)-ogur* 'Ak Ogur', *onogur* 'On Ogur'dur.¹⁹ Bundan ise Priskos'un bu kısa bilgisinin genel olarak Ogur kavimlerinin büyük göçlerinden bilgi verdiği sonucuna varırız ve zikredilenlerin dışında kaynağımız tarafından adları yazılmayan başka Ogur kavimlerinin ya da boylarının da göçte katıldığını varsayabiliriz. Her ne kadar bir Ermeni kaynağı daha IV. yüzyılda Honagur adlı bir Hun'dan bahsetse de²⁰, bu en fazla Onogurların bazı bakıyeleri olduğunu gösterir, bunlar da herhalde Hun İmparatorluğu birliğine dâhil olup sonradan Kafkasya sahasına sürüklenmişlerdi. Yani Ogur kavimlerinin büyük göçü sırasında, Onogur kavmi Sabirlerin önünden kaçarak Batı Sibiryadaki yurtlarından Kafkasya sahasına gelmişti.

¹⁵ Patkanov, "A szabirok nemzetsége", Ethnographia XI, s. 337, 385; Patkanov, "Über das Volkstum der Sabiren", Keleti Szemle I, s. 258-277; Gy. Németh, "Szabirok és magyarok", MNy, XXV, s. 81-88.

¹⁶ Gy. Németh, "Hunok, bolgárok, magyarok", Budapesti Szemle, CXCV, 1924, s. 167-178.

¹⁷ Görünüşe göre Jenő Darkó, Bonn baskısının hatalı Latince çevirisini (Saraguri cum Acathiris aliisque gentibus coniuncti... p. 161) kullanarak ("... Saragurlar boyun eğdirilen Akatzirlerle ve başka kavimlerle (muhtemelen Ugorlarla ve Onogurlarla) birlikte..." age, s. 16) kısmını yanlış yorumlamıştır. Yunanca metnin söz konusu yeri şöyledir: "... Ακατιριοις και ἄλλοις ἔθνεσιν ἐπιθέμενοι... = yani Akatzirlere ve başka kavimlere saldırarak...". Bu hatayı Géza Fehér (Bulgarisch-ungarische Beziehungen, s. 25) ve Bálint Hóman'da (Magyar történet I, s. 44) takip etmiştir.

¹⁸ "Saragur seline kapılıp sürüklenen Unogur boyunun" bu kez Kolchis'e zorla girmesi ve orada helak olması ile ilgili tespitini (age, s. 16-17) ayrıca çürütmeme gerek yok, zira bunun yanlış olduğunu aşağıda zaten göreceğiz.

¹⁹ Budapesti Szemle, CXCV, 1924, s. 174.

²⁰ Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, s. 44; krş. Ung. Jahrb. IX, s. 90.

Zacharias Rhetor'un aslı Yunanca olup günümüze Süryanice olarak ulaşan *Kilise Tarihi* adlı eserinde Onogurlara dair bilgilere rastlarız. Zacharias'ın çağına ilişkin, yalnızca onun 550 dolaylarında öldüğünü ve eserinin 491'e kadarki tarihi kapsadığını ve bilinmeyen bir yazar tarafından 569'a kadar sürdürüldüğünü biliyoruz. 569 dolaylarında hazırlanan ve en eski Bizans kaynaklarından faydalanılmış bu çalışmanın bölümlerinden birinde, Kafkasya sahasında ve bunun kuzeyinde yaşayan kavimler sıralanmaktadır. Bunların içerisinde, Priskos'un pasajında da geçen üç kavmin adıyla karşılaşırız. Brooks'un Latince çevirisinde bu adlar sırasıyla şöyle geçer: "*Unaghur* populus qui in tabernaculis habitant, *Oghor*,.....*Sarurgur*....."²¹ Maalesef, bazı kavimlerin yurtlarını bu kavim kayıtlarından belirlemek mümkün değildir. Bize göre, bunların tamamı bu kavimlerle birlikte Sabirlerin ve Avarların da zikredilmesi açısından dikkate değerdir. Yani, Priskos'un bahsettiği kavimler, sonraki eserlerde de zikredilmeye devam etmiştir. Sabirlerin 515'te Kafkasya'nın kuzeyinde yaşadıklarını ve Bizans illerini yakıp yıktıklarını kesin olarak biliyoruz.²² Bu yüzyılın ortasında ise Avarlar da burada belirmişlerdi.

Bu üç kavimden Saragurlar ile son olarak burada karşılaşıyoruz, kaynaklar bir daha onlardan bahsetmez. Ogurların adı ise daha geç Bizans kaynaklarında iki kez daha geçiyor. Menandros'un bir pasajından (Exc. de leg. 453₁₀₋₁₃), Ogurların (Οὐγοῦροις, Οὐγοῦρων) 569'da Türk Kağanlığı birliğine dâhil olduklarını ve İdil'in aşağı akışının batısında yaşadıklarını öğreniyoruz. Ogurların Türklere katıldığını Theophylaktos Simokattes de doğrulamaktadır (ed. C. De Boor, 258-9; burada 'Ογῶρ' biçimi görülür). Fakat bu kavim adı da bir daha kaynaklarımızda geçmiyor, şüphesiz bunun sebebi Türk hâkimiyetine girip Bizans'ın görüş alanından çıkmalarıydı.²³

Bu üç akraba kavimden yalnızca Onogurlar hakkında başka bilgilerimiz vardır. Jordanes, Cassiodorus'un günümüze ulaşmayan bir eserinden ve Priskos'tan faydalanarak 551'de yazdığı *Getica*'sında Karadeniz'in kuzey kıyı bölgelerinde yaşayan kavimleri sıralar, bunların arasında son olarak Onogurları zikreder: '*Hunuguri* autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium' (Ed. Mommsen 5, 37).²⁴

Keza 552-558 yıllarının tarihini yazan Agathias da bu kavmin adını bilir, fakat onun bilgisi kendi çağından çok daha önce gerçekleşen eski olaylarla bağlantılıdır. Zira pek çok kez bir kaleden bahseder, iddiasına göre kalenin adı kendi çağında Stephanos Protomartyr idi, fakat bu kaleyi daima Onóγουρις adıyla zikreder.²⁵ Bunun sebebini de anlatır. Der ki, eskiden burada Onogur denilen Hunlar Kolhislerle vuruşmuşlardı ama yenildiler ve burada yaşayanlar bunun anısına buraya bu adı verdiler: τήνδε δέ τήν ἐπωνυμίαν ἐκ παλαιοῦ ἔλαχεν τό χωρίον, Οὐννωσ ἴσως ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, τῶν δὴ 'Ονογοῦρων²⁶ ἐπιλεγμένων, αὐτοῦ που ζυμβαλόντων τοῖς Κόλχοις, καί εἶτα νενικημένων, καί ὡσπερ μνημείου χάριν καί τροπαιοῦ τήν ἐπίκλησιν ταύτην τῶν ἐπιχωρίων ἐπελεγόντων (HGM, II, 243₁₆₋₂₁). Yazar, Hıristiyan adlandırması yerine bu eski adı tarihsel çalışmasına eklerken tamamen arkaik olmasını istediğinden kullandığını da kaydetmiştir. Onogurların tam belirlenemeyen bir zamanda Lazike'yi istila etmelerinden söz

²¹ *Historia ecclesiastica Zachariae rhetori vulgo adscripta, interpretatus est E. W. BROOKS (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Syri, ser. III. tom. V. versio), Lovanii, 1924, II, s. 144-145; Bazı çeviriler bu adları farklı biçimlerde verdiği için bunları sıralamak ilgi çekici olacaktır. Ahrens-Krüger (Leipzig, 1899): "Ungur... Ügar... Sirurgur...", Hamilton-Brooks (London, 1899): "Unnogur... Ogor... Sarurgur...", Rubens Duval (Chavannes: Documents, St. Petersburg, 1903, s. 250): "Oungour... Ougar... Sarourgour...", Marquart (Streifzüge, s. 350): "Ün(u)gür, Üg(u)r, Sarurgür.*

²² *Excerpta de insidiis, ed. C. De Boor, s. 146; Malalas, ed. Bonn, s. 406.*

²³ Bütünlük olması adına, Süryani Mikail'in kroniğinin Alanların ülkesinde yaşayan *Pougouraye* adlı bir kavmi (Marquart, Streifzüge, s. 485, *Puguren*) zikrettiğini de burada belirtmek isterim. Bunu bazı araştırmacılar Ogur ile özdeşleştirmektedir (bkz. Marquart, age, s. 491; Hóman, *Magyar történet I*, s. 45). Marquart, yine bir Arapça veriden bahseder, bkz. Marquart, *UngJb. IV*, s. 328.

²⁴ Mommsen'e göre el yazmalarında *hunugguri*, *uniguri*, *hunucari*, *hunu**** ve *hunugiri* varyantları da okunabilir.

²⁵ Dindorf, HGM II, s. 217₃, 241₃₀, 243₁₅, 243₃₀, 245₃, 246₃₀, 306₂₀, 309₁₆. El yazmalarında bazı yerlerde óvouγουρις biçimi de görülüyor.

²⁶ *Cod. Vatic. Gr. 151 (X/XI)'de ve Cod. Venet. Marc. Gr., 522 (XV)'de óvouγουρων varyantı okunabilir.*

eden bilgiyi de yine buna borçluyuz. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Onogurların yurdunu Karadeniz'in doğu kıyı bölgelerinde aramamız gerekiyor. Bu istila ise yine Onogurların yurdunu Kafkasya'nın kuzeybatı uzantısında, yani son zikredilen yerde aramamız gerektiğine işaret ediyor.

Onogurlara dair son kıymetli bilgiyi 558-582 yıllarının tarihini yazan Menandros ve çalışması 582'den 602'ye kadarki tarihi kapsayan Theopylaktos Simokattes vermişti. Bu iki yazarın bilgileri birbirlerini tamamlayacak haldedir. Simokattes, Onogurların (Οὐννοῦροῦρων) depremle yerle bir olan Βακάθ adlı eski bir şehirleri olduğundan bahseder (ed. C. De Boor, 260₁₀₋₁₂). Fakat bu şehir, bu zamana kadar herhangi bir yerle özdeşleştirilememiştir, bu nedenle bu veriden bir sonuç çıkmıyor. Bu yazarın bir başka bilgisi (aynı yer, 258₂₀) daha önemlidir. Burada Avarların belirmesiyle birlikte aralarında Sabirlerin yanı sıra Οὐννοῦροῦροι²⁷ da bulunduğu kavimlerin dehşete kapıldığının bilgisi vardır.²⁸

Menandros'un pasajlarından birinde ise açık bir biçimde, Avarların 558'de Onogurlarla savaşa giriştikleri ve bu sırada Sabirleri yenilgiye uğrattıkları geçer (Exc. de leg. 443₈). Tüm işaretler, bu savaşların Onogurlar nezdinde çok da ağır sonuçlar getirmediği yönündedir. Zira iki yüz yıl sonra Onogurlarla tekrar karşılaşılıyor ve buna karşılık onları güçlü bir kavim olarak görüyoruz. Menandros'un bir pasajında bundan söz edilir: burada Türk Kağanı Τοῦρξαθος'un²⁹ 576'da Bizans elçilik heyetine yönelttiği bir konuşma muhafaza edilmiştir. Türklerin Kağanı tehditkâr sözlerini, hâkimiyetinin güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar uzandığı ve zapt edilemez Türklere meydan okudukları hâlde hiçbir şey elde edemeyip başka kavimler gibi köleleri olmaya mahkûm olan Alanlarla birlikte Onogur boylarının durumundan ibret almaları şeklinde bitirmiştir: ... τὰ φύλα τῶν Οὐννοῦροῦρων³⁰ οἷ ἐπί πολὺ θαρρλεῖοι τέτινες ὄντες καὶ τῆ οἰκεία πίσινοι δυνάμει ἀντετάζαντο μὲν τῷ ἀκαταμαχητῷ τῶν Τοῦρκων, οὐκ ἀπῶναντο δὲ τῶν ἐλπίδων. ταῦτη τοι καὶ ὑπακούουσιν ἡμῖν καὶ ἐν μοίρα καθεστήκασι δούλου (Exc. de leg. 206₁₅₋₁₉). Bu bilgide dikkate değer olan şey, Türk Kağanı'nın, "boyları" olan Onogurlardan söz ediyor olmasıdır, bu ise Batı Türklerinin Avarların çekilmesinden sonra siyasî etkilerini Kafkasya sahasına kadar genişlettiklerinde burada yaşayan Onogur kavmine de boyun eğdirdiklerini gösterir. Yani, Onogurlar VI. yüzyılın sonunda Türk Kağanlığı'nın birliğine dâhil olmuşlardı. Fakat bundan sonra da adlarıyla birlikte özgünlüklerini de korumuş olmaları bütün çelişkileri ortadan kaldıracak şekilde aşağıdaki bilgilerden anlaşılıyor.

Sıradaki bilgimiz VII. yüzyıla aittir. Bu yüzyılın sonunda -her halükarda 680 sonrası- eserini yazan Ravennalı Anonymus eski kaynaklardan faydalanarak Onogurların yurdundan bahseder. Tasviri şöyledir: "*Item iuxta mare Ponticum ponitur patria quae dicitur Onogoria, quam subtilius Livanius philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse decernit, adserens < incolae > multitudinem piscium ex vicinantibus locis habere, sed, ut barbarus mos est, insulse eos perfruere.*" (Ed. Pinder – Parthey 170₁₆ – 171₅; krş. Schnetz, Archiv. f. slav, Philologie, 1925, XL, 158). Yazarın söz ettiği Livanius'un kim olduğunu (ki bu IV. yüzyılın Libanios'u olarak düşünülemez) ve bu bilginin hangi çağa ilişkin olduğunu bilmiyoruz, fakat bu kaynak yine de

²⁷ Bu yazarın en iyi el yazması olan Cod. Vatic. Gr. 977 (XI/XII)'de aynı sözcük οὐννοῦροῦροι biçimindedir, fakat p'li biçimin gerçek oluşu, Theophylaktos'u kopyalarken uygun yerde (Migne, PG. 147. 385D) Οὐννοῦροι biçimini muhafaza eden Nikephoros Kallistos'tan görülebilir.

²⁸ Marquart'ın (UngJahrb. IX, s. 90) Theophylaktos'un iki Οὐννοῦροῦροι'sinin birbirinden ayrı olduğu ve iki ismin iki farklı halkı ifade ettiği iddiası! benim görüşüme göre, herhangi bir temelden yoksundur.

²⁹ Bu ismi geleneksel Τοῦρξαθος yerine böyle yazdım, çünkü diğer el yazmasından ziyade C. De Boor'un henüz bilmediği "cod. Cantabrigiensis col. SS. Trinit. O. 3. 23. (XVI)"de her zaman bu biçim öne çıkmaktadır, bkz. Marquart, "Über das Volkstum der Komanen", s. 71 ve UngJahrb, IX, s. 81.

³⁰ Daha kötü durumdaki nüshalarda οὐννοῦροῦρων, οὐννοῦροῦρων ve οὐννοῦροῦρων varyantları da okunabilir. Ancak adı geçen Cambridge nüshası başka bir el yazması ile birlikte yukarıdaki formu vermektedir. Niebuhr'un Οὐννοῦροῦρων biçimi buna göre burada ve yukarıda anılan 443₈'te de tamamen temelsizdir.

bizim için kıymetlidir, çünkü Onogurların coğrafi sınırlarını Don'un aşağı akışı ve Kuban Nehri arasına yerleştirerek daha kesin bilgi veriyor.³¹

VIII. yüzyılın ortasına atıfta bulunan diğer kaynağımız bir Bizans piskoposluk kayıdır, bu kayıta diğer şeylerin yanı sıra Kırım Gotlarının metropolisleri olan Doros'a bağlı piskoposlukların adları da sıralanır. Bunda ilgi çekici kısım şöyledir: Ἐπαρχία Γοτθίας: α' Δόρος μητρόπολις β' ὁ Χοτζήρων γ' ὁ Ἀσθήλ δ' ὁ Χουάλης ε' ὁ Ὀνογούρων ζ' ὁ Ρετέγ ζ' ὁ Οὐννων η' ὁ Τυμάταρχα.³² Yani burada kendilerine has bir piskoposluk tesis edilen Onogurlarla tekrar karşılaşırız. Fakat bu ancak, Onogurları kalabalık bir kavim olarak farz ettiğimizde ve Bizans misyonerlerinin bunların arasında başarılı bir faaliyet gösterdiklerini düşündüğümüzde anlaşılabilir.

Piskoposluk kayıtları son araştırmaların da doğruladığı gibi VIII. yüzyılın ortasında bir araya getirilmiştir,³³ ancak bu, yukarıda verilen kısmın bazı verilerini daha erken olaylarla ilişkilendirmemize engel değildir. Onogur piskoposluğunun kuruluşunu VII. yüzyıla yerleştirebiliriz, fakat kayıtlarımızın tanıklığına göre Bizans, VIII. yüzyılın ortasında da onlardan mutlaka söz etmiştir.

Son olarak bir veriden daha bahsetmemiz gerekiyor. Pseudo-Kallisthenes'in bazı el yazmalarında Büyük İskender'in boyun eğdirdiği kavimler hakkında bir kayıt vardır. Bu kayıta Avarlar, Hazarlar ve Bulgarlar ile birlikte Onogurlar da (Ονογούρους) zikredilir.³⁴ Aynı yerde Rusların da adı geçtiğine göre bu kaydın yazılması ancak IX. yüzyıldan sonra gerçekleşmiş olmalıydı. Bu geç Bizans efsane geleneği, bizim açımızdan Onogurları en kudretli Türk kavimleri arasında zikrettiği için ilginçtir ve herhalde (onlar hakkında her ne kadar yukarıda geçenler dışında bilgi olmasa da) Bizans tarafından epey iyi biliniyorlardı.

Onogurlara dair şimdiye kadarki bilgilerimizi özetleyecek olursak, Onogurların V. yüzyılın altmışlı yıllarından başlayarak VII. yüzyılın sonuna kadar Kafkasya'nın kuzeyindeki Maeotis'in doğu kıyılarında, Kuban Nehri sahasında bağımsız bir şekilde yaşadıklarını söyleyebiliriz. En yakın komşuları Sabirler ve Alanlar idi. Balıkçılık ve kürk ticaretiyle uğraşıyorlardı, ayrıca şehirleri de vardı. Birçok boydan oluşan güçlü, kudretli bir kavim idi. Savaşları hakkında yalnızca bir kez, Lazike'yi istila ettiklerinde haberdar oluyoruz. Dış saldırılarda başarıyla mücadele etmişlerdi; 558 dolaylarında Avarlara karşı kendilerini savunmuşlar, yirmi yıl sonra ise Türklere karşı direniş göstermişlerdi, fakat mağlup olarak bir süreliğine Türk egemenliğine girmişlerdi. Bizans misyonunun etkisiyle birlikte Hıristiyanlıkla da tanışmışlardı.

³¹ K. Miller (Die ältesten Weltkarten VI. Stuttgart, 1898, I, s. 42) IV. yüzyıla ait Libanios'un otantik bir parçası olarak kabul eder, buna karşılık yeni bir baskı bunu şüpheli yayınlar arasında sıralamıştır (Libanii opera, rec. R. Foerster XI., 1922, Lipsiae, s. 669); Ayrıca yine Onogoria'nın coğrafi konumunu ayrıntılı olarak tartışan J. Schnez, "Onogoria", Archiv f. szlav. Phil. XL, s. 157-160.

³² Bu kayıtları ilk olarak C. De Boor yayımlamıştır (Zeitschr. ft für Kirschengeschichte XII, s. 520-534). Daha sonra Kulakovskij etraflica ilgilenmiştir (Журналъ Министерства II, П. 315 [1898], Febr. S. 173-202). Bunu eski bir makalede ben de detaylı bir şekilde incelemiştim (MНy, XXIII, 267 kk.). O zamandan beri bu el yazmasını da biliyordum; yukarıda verilen kısım Cod. Paris Gr.1555 (XIV.) fol. 27'de bulunmaktadır.

³³ A.A. Vasilyev Готы в Крыму adlı çalışmasında (Известия Росс. Акад. Истории матеральной Культуры V. 210 kk. [1927]) listedeki Got metropolisine ilişkin kısmın geç (XI. yy?) bir eklemeye olduğunu düşünmektedir, ancak bu argümanı pek de tatmin edici değildir. Dvornik (Les Slaves, Byzance et Rome, Paris, 1926, 143 kk.) ikona kırıcılık dönemine yerleştirir. V. A. Mosin, bu bilgiye kendisinin nezaketi sayesinde ulaştığım Ἐπαρχία Γοτθίας въ Хазарин въ VIII-мъ пѣкѣ adlı tezinde (Труды IV Съѣзда Русскихъ Академическихъ Организаций за границей I, 1929, Belgrad, s. 149-156) bizi ilgilendiren bu kısmın VIII. yüzyılın ortasında, her halükarda 759'dan önce bir araya getirildiğini tatmin edici bir şekilde kanıtlamıştır. Ben de daha eski bir makalede bunu VI. yüzyılda gerçekleşen olaylarla ilişkilendirmiştim. Fakat Onogurların tarihi ile ilgili derinlemesine yaptığım araştırmaları benî daha erken bir tarihten ayrılmaya zorlamıştı. Buna göre ὁ Χοτζήρων'u Akatzirlere değil, Hazarlara bağlamamız gerekmektedir.

³⁴ Pseudo-Callisthenes, nach der Leidener Handschrift herausgegeben von H. MEUSEL: Jahrbücher f. class. Philologie Suppl.-Band V. (Leipzig, 1871) s. 792; İtalya elyazmalarını incelerken yalnızca kavimlerle ilgili notların kaydedildiği başka bir el yazmasına rastladım: βίβλος ἀλεξάνδρου περιέχων τὰς γλώσσας τῆς κοσμοποιίας (cod. Vatic. Gr. 972, XV. fol. 176^v - 177^r). Burada bizi ilgilendiren ad ὀνογόρους biçiminde bulunmaktadır.

*

J. Kulakovskiy'nin Bizans tarihini incelerken Onogurların daha sonraki tarihine de ışık tutan ve bu zamana kadar tamamen göz ardı edilmiş bir araştırma³⁵ dikkatimi çekene dek Onogurlara dair bilgilerimizi sadece bu tarihsel kaynaklardan biliyorduk. Bu yeni kaynak diyakoz Agathon'un teolojik bir incelemesidir. Yazar ve eseri hakkında şunları biliyoruz:

Bilindiği gibi, İmparator IV. Konstantinos'un (Pogonatus) hâkimiyeti sırasında, 680-681'de Konstantinopolis'te toplanan genel konsil, monotelizm akımına karşı çıkmış ve Ortodoksluğu yeniden tesis etmişti. Otuz yıl sonra, İmparator Filippikos Bardanes (711-713), kısa süreliğine de olsa bir kereliğe mahsus monotelitistlerin zafer kazanmasına yardım etmişti. Tek şartı ise imparatorluk sarayındaki adı geçen Konstantinopolis konsiline ait nüshanın yakılması idi. Bunun ardından Filippikos bir askerî isyan sırasında başarısızlığa uğrayınca, yeni imparator II. Anastasios Konstantinopolisli Agathon'u görevlendirmiştir. Agathon'un sözlerine göre, kendisi diyakoz ve chartophylax, ayrıca Patriklik protonotariusu, yani arşiv memuru ve başkâtip idi, burada yanmış belgeleri yenileriyle telafi ediyordu.³⁶ Agathon bu çalışmasını da tamamlamış ve günümüze kalan bu eserine bir Epilog eklemiştir.³⁷ Bunu ilk olarak 'Tilianus ms. Codex'³⁸ halinde F. Combefis, daha sonra Combefis'in yayımladığı çalışmayla kendi kullandığı el yazmasını karşılaştırarak D. Mansi yayımlamıştır.³⁹ Bundan sonra başka araştırmacılar da yayımlamıştır.

Agathon, bu çalışmasında gençken, yani aşağı yukarı 32 yaşından önce VI. Genel Konsil'in belgelerini kendisinin yazdığını, üstelik bunu Konstantinos'un emri üzerine imparatorluk sarayı ve beş patriklik adına yaptığını söyler. Tanrısız tiran Filippikos Bardanes'in, elinin emeğini yaktırdığını yazdığı sırada üzüntüsünü de belli eder. Bazı düzenlemelerden kısaca bahsettikten sonra, işlediği ayıbı yüzünden ilahî adaletin Bardanes'i vurduğunu anlatır. İşte tam da burada ilgi çekici kısım geliyor:

Κατά γὰρ τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς ἰνδικτιῶνος ια' ἄφνω περὶ δειλὴν ὀψίαν ἐπαναστάσεως αὐτῷ γενομένης ἀπροσδοκῆτως ἐκ τοῦ ἐπισορευθέντος ἐν τῇ Θράκῃ στρατοῦ διὰ τὴν προσεχῶς τότε καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ παραβάσεως τῶν συγκεκριμένων πάκτων γεγυῖαν ἔφοδον τοῦ γεινιάζοντος ἔφρους τῶν Οὐννογούρων Βουλγάρων μετὰ πλείστης αἰχμαλωσίας τε καὶ σφαγῆς τῶν ἐν τῇ Θράκῃ καταμενόντων Χριστιανῶν συλληφθεὶς ὁ αὐτὸς μιξοβάρβαρος τύραννος καὶ τῆς βασιλείας ἀπωσθεὶς καὶ ἐκβεβλημένος πηροῦται παραχρῆμα τὰς ὄψεις...⁴⁰

Çevirisi: "... 11. İndictio'da, (=713) Kutsal Pentecost'un cumartesi günü gün batımına doğru Trakya'da toplanan ordu, ona karşı aniden beklenmedik bir isyan çıkardı, zira, yapılan anlaşmayı hiçe sayarak, komşu kavim Onogur Bulgarların bu sırada gerçekleştirdiği saldırının doğrudan sebebi o idi. Bu saldırı Trakya'daki Hıristiyanların esir düşmesine ve kılıçtan geçirilmelerine neden olmuştu. Bu olaydan sonra bu yarı barbar tiranı yakaladılar, imparatorluk iktidarından yoksun bırakıp derhal gözlerini kör ettiler..."

³⁵ Krş. Kulakovskij, История Византии III. (602-717), Kiev, 1915, 345. I.

³⁶ Agathon'un hayatı ve tasvir edilen olaylar hakkında bkz. J. Hefele, Conciliengeschichte III, 1877, Freiburg, s. 287, 307, 363-365; Ayrıca bkz. A. Heisenberg, Ein jambisches Gedicht des Andreas von Kreta: Byzantinische Zeitschrift X, s. 505-514.

³⁷ Eserin tam adı: Ἐπίλογος τοῦ τὴν παροῦσαν βίβλον ἰδιοχείρως ἀπογραφαμένου, ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν ὑπὸ Βαρδάνου τοῦ τυράννου καὶ παράφρονος κατὰ τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμηνικῆς ἔκτης συνόδου τετολημένων.

³⁸ Historia haeresis Monothelitarum (Paris, 1648) s. 200-208

³⁹ Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio XII. (Florentiae, 1766), s. 189-196.

⁴⁰ Combefis, age, s. 204D-E; Mansi, age, s. 193B; Bu metnin iki baskısı arasındaki farkları şöyle sıralıyorum: Combefis'teki δειλὴν, Mansi'de δειλιὴν biçimindedir. Παραβάσεως her ikisinde de aynıdır. Kavim adlarına gelince, Combefis'in Latince çevirisinde *Unnogurorum Bulgarorum* biçimiyle karşılaşıyoruz, ancak bu Mansi'de *Hungarorum Bulgarorum* biçiminde bulunmaktadır.

713 yılının olaylarından (daha geç tarihe ait olmasına rağmen) başka Bizans kaynakları da bahseder. Theophanes⁴¹ ve Patrik Nikephoros'un⁴² çalışmasından, bu sırada başbuğları Tervel (702-718/9) olan Tuna Bulgarlarının 712'de Trakya'yı istila ettiklerini ve baştan sona yakıp yıkarak Konstantinopolis surlarının aşağısında başıboş bir halde dolaştıklarını öğreniyoruz. Bu kaynaklar, Filippikos Bardanes'i 3 Temmuz 713'te iktidardan devirme ve imparatoru kör ettirme komplosunu kuranın Opsikion Themasi'nin komutanı (Nikephoros'a göre bu kişi Bulgar istilası yüzünden Trakya savunması için görevlendirilmişti) olduğundan da bilgi verirler.⁴³ Yani, bu bilgiler Agathon'un anlatısıyla tamamen uyuşmaktadır. Yalnızca bir yerde farklılık gösterir (ki bizim açımızdan en önemlisi de budur), Theophanes ve Nikephoros, Tervel'in kavmine Bulgar derken, bu yeni kaynağımız, yani Agathon, Onogur -Bulgar adını verir.

Bu değerli bilgiyi bizim için kaydeden kişinin kim olduğunu inceleyebilmek ve gerçeğe uygunluğu açısından içerisindeki bilgileri nasıl değerlendirmemiz gerektiğini görebilmek için Agathon'un şahsiyetiyle, eserinin ortaya çıkışıyla ve çağının olaylarıyla teferruatlı olarak ilgilendik. Agathon, bu eserinde, 680/681 yılında toplanan konsil zamanında daha genç olduğunu, Epilogunu ise ilerleyen yaşlarda yazdığını söyler. Yani o, 680'den 713'e kadarki çağın tarihini, bununla birlikte Tuna Bulgarlarının yurt tutuşunu ve yeni Bulgar devletinin kuruluşunun ilk otuz yılını görüp geçirmişti. Şu halde verdiği bilgiye karşılık kendisinin de güvendiği olaylar hakkında bir çağdaş yazarmış gibi yazar. Şunu da ilave edecek olursak, kendisi doğrudan Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayı ve patriklik ortamında yaşamıştır. Zannedersenem, güvenilir bilgilere sahip olduğu konusunda en ufak bir şüpheye bile yer olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bundan ise yurt tutan Tuna Bulgarlarının Bizans tarafından 713 civarında Onogur-Bulgar olarak adlandırıldığı sonucunu çıkarıyoruz. Fakat bu adlandırma keyfi bir kombinasyon değildir, bu bilgi ancak Bulgarların kendilerinden alınmış olmalıydı.

Agathon'un verisi en son Maeotis'in doğu kıyısında gördüğümüz Onogurların tarihine, Tuna Bulgarlarının tarihine ilişkindir ve bu zamana kadar, başka veriler ve izler de bu yönde olmasına rağmen kanıtlanamamış olan Tuna Bulgarlarının kökenine ışık tutmaktadır. Şimdi bu yeni bilginin diğer kaynaklardaki verilerle ne şekilde bağdaştığı sorusunu inceleyeceğiz, yani Tuna Bulgarlarının kökenini yeniden gözden geçirmeye çalışacağız.

II

Bizans kaynaklarının bir grubu, Bulgar kavim adını, söylendiğine göre bu kavmin boy beyi olan⁴⁴ Βούλγαρος'a dayandırır. Fakat benzerlerine Ortaçağ tarih yazımında da sık sık karşılaştığımız bu bilgi, Bulgar adının ilk kez Bizans kaynaklarında ortaya çıkan Volga Nehrinin adına bağlanması gibi bir bilginin ürünüdür.⁴⁵ Bu adın kökenine ilişkin son zamanlarda iki görüş dile getiriliyor. Detshev, Doğu Almanca kökenli sayarken,⁴⁶ Gyula Németh kökenini Türkçe olarak çözümlenmiştir. Ona göre bu sözcük 'karışmış' anlamındadır, yani farklı unsurlardan meydana gelen bir kavme işaret eder.⁴⁷

⁴¹ Ed. C. De Boor, s. 382-383.

⁴² Ed. C. De Boor, s. 48-49.

⁴³ Bu olaylar hakkında bkz. J. B. Bury, A history of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene, (London, 1889), II, s. 367-370; V. N. Zlatarsky, История на българската държава през средните векове I, (Sofia, 1918) s. 176.

⁴⁴ Geneisos, ed. Bonn, s. 85₂₂-86₁; Leon Diakonos, ed. Bonn, s. 103₂₂₋₂₃ ve cod. Vatic. Urbin gr. 140 (XIII) fol. 225v'de henüz yayımlanmamış bir kişi listesinden şu okunabilir: οἱ δὲ βούλγαροι ἀπὸ βουλγαρου τοῦ φυλάρχου αὐτῶν ἐπεκλήθησαν. Süryani Mikail'in kroniğinde (II. baskı s. 363) de Bulgarios geçmektedir.

⁴⁵ Nikephoros Gregoras, ed. Bonn I. s. 26₁₉₋₂₁.

⁴⁶ Der ostgermanische Ursprung des bulgarischen Volksnamens: Zeitschrift für Orisnamenforschung II, s. 198-216.

⁴⁷ La provenance du nom bulgar: Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski II, s. 217-222 (Cra-coviae, 1927); Tomaschek de aynı şekilde açıklamaktadır, Pauly-Wissowa, Realencyclopädie III, s. 1040; krş. Zlatarsky, age, s. 37.

Şimdi artık, bu adın tarihsel kaynaklarda ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığına bir bakalım.⁴⁸ Kaynaklarımızda zikredilen olayların zamanını göz önünde bulundurursak, bu adla ilk olarak VII. yüzyıl yazarlarından Johannes Antiocheus'un çalışmasının pasajları arasında karşılaşıyoruz, ona göre İmparator Zenon, Doğu Gotlarına karşı daha 482'de Bulgarları yardıma çağırmişti.⁴⁹ Doğu Gotları ve Bulgarların Sirmium sahasında yaptıkları savaşıardan başka kaynaklar da bilgi verir.⁵⁰ Bulgarlar, 499'dan itibaren artık Bizans İmparatorluğunun sınırlarını yakıp yıkmış ve VI. yüzyılın ilk yarısında birçok kez Trakya'yı ve Moesia'yı istila etmişlerdir.⁵¹

514/5 yılında Tuna boğazının yukarisından Konstantinopolis'e doğru hareket eden isyancı Vitalianus'un ordusunda da Bulgarları görüyoruz.⁵² Bütün bu olgular Bizans'ın Bulgar olarak adlandırdığı kavmin Karadeniz'in kuzey kıyılarının yukarisında belirildiğini gösterir. Esasen, Jordanes'in VI. yüzyılın ortasında kaleme aldığı çalışması da onların yurdunu buraya yerleştirir (ed. Mommsen 5, 37). 547-549 civarında yazdığı eserinde Hıristiyan kavimler arasında 'İskitlerin, Hyrkaniyalıların, Herulilerin, Bulgarların, Hyperborealıların yurdunu' zikreden Cosmas Indicopleustes de hemen hemen aynı dönemin yazarıdır, ancak söz konusu yeri daha yakından tarif etmez.⁵³ Yukarıda zikredilen Zacharias'ın *Kilise Tarihi* bizim için daha önemlidir, o bu eserini 569 civarında hazırlamıştı ve içeriğinde Bulgarların 'kapıların ötesinde' (=Kafkasya'nın kuzeyinde) yaşadıklarını açık bir biçimde ifade eder.⁵⁴

Bütün bu bilgilerin incelemesi Bulgar adının ilk olarak V. yüzyılın sonunda Karadeniz'in kuzey kıyı havalisinde ortaya çıktığını gösteriyor. Bu adı taşıyanların üyeleri de yeni boy birliklerini ya da imparatorluklarını burada kurmuş olsa gerektir. Kaynakların açık bir şekilde aynı kavim grubunun üyelerini göstermek için kâh Hun kâh Bulgar adını⁵⁵ kullandıklarını düşündüğümüzde, Bulgar kavim adının ortaya çıkışının, Batı Hun ve Doğu Ogur unsurlarının bir birlik halinde örgütlenmesi sayesinde olduğu varsayımı daha olası gözüküyor. Zira Hunlar Jordanes'in malumatına göre Attila imparatorluğunun yıkılışından sonra Karadeniz'in kuzey kıyı bölgelerine çekilmişlerdi, dahası Gyula Németh'in 'karışmış' anlamına gelen çözümlemesindeki Bulgar kavim adının ortaya çıkışı da doğrudan Ogur boylarının Maeotis'in doğu kıyılarında belirmesinden sonradır. Bu düşüncelere istinaden Bálint Homan'ın görüşüne katılmamız gerekiyor, ona göre 'Bulgar' birliğinin kurucusu, Attila'nın ölümünden sonra doğuya çekilen en küçük oğul Irnek idi, bu kişi Tuna Bulgarlarının millî bilincinde de Hanlar listesinin başında bulunur.⁵⁶ Fakat bu yeni boy birliğinde, şayet Hun idaresi altında oluştuysa, Ogur unsurlarının ağırlıkta olduğunu ve hemen ardından yönetici rolünü üstlendiklerini de varsaymalıyız. Gyula Németh, dil bilimsel kanıtlara istinaden, 'Ogur dilini konuşan kavimlerle karşılaştığımız yerde Bulgarlarla işimiz olduğuna emin olabileceğimizi' zaten tespit etmişti (Budapesti Szemle, 1924, CXCV, 174). Bunların yanı sıra bu varsayımı çevirerek 'bir yerde Bulgarlardan duyum alırsak, orada Ogur izlerine rastlarız' da der.

⁴⁸ Bulgarlarla ilgili tarihsel verilerimizi en son, yukarıda alıntılıdığımız Bulgarca çalışmada Zlatarsky çalışmıştır. En eski malumatları ise Detschev (age) bir araya getirmiştir.

⁴⁹ Excerpta de insidiis, ed. C. De Boor, s. 135₁₆.

⁵⁰ Ennodii Panegyricus: MGH. AA. VII, s. 205, 211.

⁵¹ Marcellini comitis Chronicon: MGH. AA. XI, s. 95, 96, 103, 104; Theophanes, ed. C. de Boor, s. 143, 217, 218.

⁵² Malalas, ed. Bonn, s. 403₇; Theophanes, s. 160₁₄; Georgios Monachos, ed. C. de Boor, s. 619₂₁.

⁵³ The Christian topography of Cosmas Indicopleuste, ed. E. O. Winstedt, (Cambridge, 1909), s. 119₂₆.

⁵⁴ "et ultra easdem portas Burgare et lingua eorum populus paganus ac barbarus; et urbes habent." (Ed. Brooks II, s. 144).

⁵⁵ Daha erken yazarların *Hun* adı kullanımını daha sonraki yazarların *Bulgar* olarak düzeltmesi bu açıdan dikkate değerdir. Krş. Malalas, s. 437₁₉, 437₂₂, 438₂, 6, 9, 11, 451₁₁ ve Theophanes, s. 217₂₆, 27, 29, 218₂, 6, 10, 11, 219₉; Geç kaynaklar yine Tuna Bulgarlarını da Hun olarak adlandırmaktadır. Örneğin Nikephoros Patriarcha, ed. C. de Boor, s. 69₃: τοὺς Οὐννοὺς Βουλγάρους; Vita Ioannicii, Acta SS. Nov. II, s. 386: Οὐννων ἔθνος ἦτοι Βουλγάρων; Philotheos, ed. Bury, s. 156₁₀: Οὐννων ἦτοι Βουλγάρων vd.

⁵⁶ Krş. Gombocz, MNy, XVII, s. 15-20 (=UngJahrb. I. s. 194-203); Hóman, Magyar történet I, s. 48.

Şimdi, Tuna Bulgarlarının kökenine ilişkin malumatların incelemesine dönelim. Bilindiği gibi, iki Bizans tarihsel çalışması vardır: Bunlar Theophanes'in 810-815 arasında yazdığı Chronographiası ve Tuna Bulgarlarının yurt tutuşu hakkındaki haberi bizim için kayda geçiren Patrik Nikephoros'un aynı dönemde yazılmış eseridir (829). Bu iki yazarın anlatılarındaki uyum, şüphesiz her ikisinin de ortak bir kaynaktan faydalandığını gösterir. Bu günümüze ulaşmayan çalışmanın tarihini de aşağı yukarı tespit edebiliyoruz. Ortak kaynak, birazdan göreceğimiz gibi, VII. yüzyılın sonunda, yani Theophanes ve Nikephoros'un çalışmalarından yüzyıl daha önce yazılmıştı.

Theophanes'in (ed. C. De Boor 356-359) ve Nikephoros'un (ed. C. De Boor 33-34), ayrıca Nikephoros'un kopya nüshasında yaptığı gibi, öncekilerin teferruatlı anlatılarını da aslına uygun olarak muhafaza eden VII. yüzyıla ait bu ortak kaynak, Tuna Bulgarlarının Trakya'da belirmesini 679 yılına koyar. Kaynağımız, Bulgarların kökenine dair anlatıyı da bu olaya bağlar, bunu kısaca özetleyeceğiz. Eski Büyük Bulgaria (ή παλαιά Βουλγαρία ή μεγάλη) Maeotis ve Kuban Nehri sahasında idi ve Bulgarların akraba boyu olan Kotraglar (Κότραγοι) da orada yaşıyordu. İmparator Konstantinos (III. K., 641-668) zamanında Bulgaria'nın ve Kotragların hükümdarı beş oğula sahip Kovrat (Κοβράτος) idi. Bunlar babalarının ölümünden biraz sonra babalarının vasiyetine rağmen birbirlerinden ayrılmışlardı ve her biri kendi kavmini beraberinde götürmüştü. İlk oğul olan Βαϊανός, ata topraklarında kaldı (Theophanes'de Βατβαϊάν), ikinci oğul Kotragos Don Nehri'nin batı tarafına göç etti. Kaynağımızın adını zikretmediği dördüncü oğul, Tuna'yı aşarak Pannonia'da Avarlara tabi oldu, yine adını bilmediğimiz beşincisi ise Ravenna'daki Pentopolis'te Romalıların egemenliğine girdi. Son olarak üçüncü oğul Ασπαρούχ, Dinyeper ve Dinyester Nehirlerini aşarak⁵⁷ Tuna kıyısında yerleşti. Bu beşe bölünüşün ardından Hazarlar ortaya çıktı ve ilk oğulu vergiye bağladılar. Şüphesiz, bu bilgi iki kaynaktan geliyor: Tuna Bulgarlarının millî geleneği ve Bizans vakanüvislerinin keyfi kombinasyonları. Bu gerçek, anlatının bazı kısımlarının eleştirel incelemesinden ortaya çıkmaktadır.⁵⁸

Her şeyden önce, kaynağımızda geçen Kovrat'ın (Bulgar Hanları listesinde: Коуртъ, ayrıca Крѣтъ) başka kaynaklarda da geçen tarihî bir kişilik olup olmadığını belirlememiz gerekiyor.⁵⁹ Bunlardan, gençlik çağında Bizans sarayında yaşadığını, Hıristiyanlığı burada kabul ettiğini ve aralarında sıkı bir dostluk bağı bulunan İmparator Herakleios ile müttefik olduğunu öğreniyoruz. Kaynaklarımızdan biri Kovrat'ın Avar kağanına isyan ettiğini ve topraklarından kağanın adamlarını çıkardığını da zikreder. Bütün bu verilerden Kovrat'ın, Herakleios'un çağdaşı olduğu, VII. yüzyılın başında Bizans desteğiyle yeni bir Bulgar Devleti kurduğu açıkça görülüyor. Devletin sınırlarına dair kesin bir verimiz yoktur, ancak merkezi, şüphesiz Maeotis'in doğu kıyısında, Don ve Kuban arasındaki bölge idi. Theophanes ve Nikephoros'un ortak kaynağından da açıkça görülüyor ki, bu devlet Kovrat'ın ölümünden biraz sonra çökmüş (Zlatarski bu olayı 642'ye yerleştirir) ve Bulgar kavminin bir kısmı ana yurdunu terk etmiştir. Fakat Bayan'ın önderlik ettiği diğer kısım Maeotis sahasında kalmıştır. Bayan hakkında hem Theophanes hem de Nikephoros bir ağızdan şunu yazar: 'Bugüne dek eski yurtlarında kaldı'. Theophanes farklı olarak Bayan'ın Hazar kavmine 'bugüne dek' vergi ödediğini belirtir. Bu belirli dönemi her iki yazar da ancak ortak kaynaktan almış olmalıydı ve bu da Zlatarski'nin de fark ettiği gibi⁶⁰ ortak kaynağın ortaya çıkış zamanını gösterir. Kovrat VII. yüzyılın ilk yarısında

⁵⁷ Theophanes'in verdiği (s. 357₂₇, 358₃) bu yer için bkz. V. Beševliev, Byzantinische Zeitschrift XXVII, s. 35.

⁵⁸ Krş. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, s. 55; Gombocz, age; Zlatarsky, age, s. 96; Fehér, Bulgarisch-ungarische Beziehungen, s. 35.

⁵⁹ Kovrat hakkında bkz. Nikephoros patriarcha s. 24; The Chronicle of John, bishop of Nikiu, translated by R. H. Charles (London-Oxford, 1916), s. 197; Géographie de Moïse de Corène (=Anania Sirakac'i), ed. Soukry (Venise, 1881), s. 17, 25; krş. Zlatarsky, age, s. 84; Fehér, age, s. 37; Hóman, age, s. 54; Géza Fehér, Kurt biçiminin güvenilir olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır bkz. Fehér, Остатъци отъ саика на Дунавскитъ прабългари (Almancası: Die Sprachreste der Donauprotobulgaren): Bulletin de l'Institut archéol. Bulgare V, s. 130, 153; Ben Bizans kaynaklarına dayanarak Kovrat biçimini kullanıyorum, zira Bulgar Hanları listesinin varyantları çevirilerden ziyade Yunanca biçimlerine gider. Zlatarsky Kubrat biçiminde yazmaktadır.

⁶⁰ age, s. 98; krş. Westberg, Византійскій Временнѣ XV, s. 241.

yaşadığına göre, oğlu VIII. yüzyılın başından daha sonrasında yaşamış olamaz. Yani, bu ortak kaynak bütün işaretlere göre VII. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştı.

Buna benzer olarak Kovrat'ın üçüncü oğlu da tarihi bir şahsiyettir. Kaynaklarımıza göre, Bulgar Hanları listesinde Исперих ve Еспер(ер)их biçiminde geçen Ασπαρούχ, bugünkü Bulgarların atası olan Tuna Bulgarlarını yeni yurtlarına götürmüştür.

Agathon'un malumatını dikkate aldığımız takdirde, Tuna Bulgarları ya da en azından yönetici tabaka şüphesiz Onogur kavminden gelir. Fakat Tuna Bulgarlarının kökenine dair başka bir Bizans kaynağı daha günümüze kalmıştır. İmparator Konstantinos Porphyrogenetus'dan, Bulgarların İmparator Konstantinos Poganatos'un hâkimiyetinin sonuna doğru (668-685) Tuna'yı geçtiklerini okuyoruz. 'Artık bilinen bir adları da oldu, çünkü önceden onlara Onogundur (Ονογουνδούρουç) diyorlardı' (De thematibus, ed. Bonn, 46₁₋₄). Bu malumatı Patrik Nikephoros tamamlar; bir yerde Kovrat hakkında, onun Onogundurların (Ούνογουνδούρων) beyi olduğunu (ed. C. de Boor, 24₁₀) yazar,⁶¹ bu anlatıya Theophanes şöyle giriş yapar: "Onnogundur-Bulgarların ve Kotragların (τῶν Ούνογουνδούρων Βουλγάρων καὶ Κοτράγων) eski tarihinden de söz etmemiz gerekir" (ed. C. de Boor, 356₁₉₋₂₀).⁶²

Şimdi bu bilgileri Agathon'un verileriyle birleştirdiğimizde Onogundur'un Onogur adıyla aynı olduğu açıkça görülecektir. Bu iki biçimin birbirleriyle olan ilişkisi başka bir sorudur. Onogundur adı üç farklı kaynaktan günümüze kaldığına göre ve bu yüzden metin tahribatı üzerine düşünmeyeceksek, öte yandan Agathon'un Onogur biçimi de tamamen güvenilirse, Onogundur'un, ya Onogur'un Bulgarca varyantı olduğu ya da yabancı dil aracılığıyla bozulmuş bir biçimi olması ihtimali de vardır. Bu ilişkinin bütünüyle açıklığa kavuşturulması yine Türkologların görevidir.⁶³

Yani Agathon'un malumatı, sadece Tuna Bulgarlarının atalarını Onogur kavminde aramamız gerektiğini değil, VIII. yüzyılın başında bu adın Tuna Bulgarları arasında hala yaşadığını da açık bir şekilde gösterir. Bundan sonra bu ad kaybolur ve bunun yerini, günümüz Bulgarlarının millî adı haline gelen Bulgar topluluk adı alır. Bütün bunlar, Agathon'un malumatından bilgisi olmadığı halde Tuna Bulgarlarının kökenini Onogundur kavmine götüren Zlatarski'nin teorisini (s. 123) tümüyle doğrulamaktadır. Buna karşılık Tuna Bulgarlarının içerisinde Kutrigur bakiyelerini arayan Géza Fehér'in (s. 46, 78; krş. Turán IV, s. 34, 36) ve Bálint Hóman'ın (s. 56) hipotezi kendiliğinden çöküyor.

Fakat Agathon'un malumatı yine de birçok anlam ifade etmektedir. Patrik Nikephoros'a göre mademki Kovrat, 'Onogundurların beyi' idi ve mademki Kovrat'ın kurduğu 'Büyük Bulgaria'ya ilişkin yer bilgisi Onogurların yurduyla tam olarak uyuyor, o halde Kovrat'ın devletinin yönetici kavmini Onogurlarda aramamız gerektiği aşikârdır. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Onogurlar 576'da Türk Kağanlığının birliğine dâhil olduğu için bundan Kovrat'ın bu birliğe girmesi karşılığında halkını özgürlüğe kavuşturan kişi olduğu sonucunu çıkarabiliriz (krş. Zlatarski, s. 87). Aynı zamanda varlığından yukarıda zikrettiğimiz piskoposluk kayıtları sayesinde haberdar olduğumuz Onogur Piskoposluğu'nun kuruluşunu Kovrat'ın Bizans sarayında yaşamasıyla ve din değiştirmesiyle sıkıca ilişkilendiren hipotezden de kendimizi uzak tutamıyoruz.⁶⁴

⁶¹ Nikephoros'un kaynağını da listeleyen Nikiû Piskoposu Ioannis, vakayinamesinde bu adın yerine Hun yazmıştır (s. 197₄₇).

⁶² El yazmalarında ούνογουνδούρων, όνογουνδούρων, ώνογουνδούρων, όνουνογουνδούρων ve ούνναβουνοδovaryantları da geçmektedir. Anastasios'un Latince çevirisinde Onogundurensium biçimi bulunmaktadır. Buna karşılık ortak kaynaktan faydalanmış olan Nikephoros Patriarcha bu ad yerine Ούνων καὶ Βουλγάρων yazmıştır (age, s. 33₁₃₋₁₄).

⁶³ Munkácsi Onogundur biçiminin aslının Onogur olduğunu düşünmektedir bkz. Munkácsi, Ethnographia VI, s. 370; krş. Fehér, age, s. 44.

⁶⁴ Hristiyanlığın Onogurlar arasında yayılmasının ne gibi sonuçları olduğunu veri eksikliğinden dolayı tespit edemedik. Fakat burada ilginç bir analogiden bahsetmemiz gerekiyor: Macar başbuğları olan Gyula'nın ve Bulcsu'nun Konstantinopolis'e olan yolculuklarının ve burada vafiz edilmelerinin ardından Piskopos Hierotheos Τουρκία'ya bir göreve çıkmıştır, bu tıpkı Kovrat'ın Konstantinopolis'te kalmasıyla Onogur Piskoposluğu'nun kurulması gibidir. Krş. Skylitzes-Kedrenos, ed. Bonn, s. 328.

Bayan karakterinin tarihsel bir şahsiyet oluşunu da aynı şekilde kesin görüp (zira ortak kaynağımızın yazarı ondan çağdaşı olarak bahseder) düşündüğümüz takdirde, VII. yüzyılın ilk yarısında Maeotis sahasında Kovrat'ın kurduğu, fakat kendisinin ölümünden sonra parçalanan bir Onogur-Bulgar Devleti'nin mevcudiyetini tespit edebiliriz. Kovrat'ın oğullarından biri olan Isperich, Onogur kavminin bir kısmıyla batıya göç etmişti, diğer kısmı ise Bayan'ın önderliğinde eski yurtlarında kalmıştır. Bu olayların tarihsel değerinden kuşku yoktur. Bu durum, ortak kaynağın bilinmeyen yazarının, Onogur Bulgarların kökeni hakkında ve VII. yüzyıl Onogur Bulgar hükümdar ailesinin zikredilen üç üyesi hakkında kaydettiği her şeyi güvenilir bir kaynaktan aldığı gösterir. Fakat bu kaynak Tuna Bulgarlarının bizzat kendi millî geleneklerinden başka bir şey olamaz, zira onlar VII. yüzyılın sonunda kökenlerine, eski yurtlarına ve yurt tutan hükümdar ailesine ilişkin neredeyse yarım yüzyıllık tarihsel hatıralarını gerçeğe uygun bir şekilde muhafaza etmişlerdi.

Fakat bu ortak kaynak Kovrat'ın devletiyle bağlantılı olarak Kotraglardan ve Kovrat'ın başka üç oğlundan da söz ediyor. Bu bilgilerin ne kadar güvenilir sayılabileceğini aşağıda inceleyeceğiz. Ortak kaynağın günümüze gelen iki kopya nüshası arasından Theophanes, Onogundur-Bulgarların ve Kotragların eski tarihinden bahsetme temennisiyle anlatısına giriş yapar. Başka bir deyişle, Tuna Bulgarlarının millî geleneğinden faydalanan ve Tuna Bulgarlarının kökenini aydınlatma temennisinde bulunan yazarımız şayet sonrakilerde basit bir şekilde Βουλγαρία ve Βούλγαροι yazıp Kotragları bunlardan ayrı tutarak zikrediyorsa, "Bulgarlar" adı altında Onogur Bulgarlarını kastetmektedir.

Kaynağımız, Kotraglar hakkında dikkate değer bir bilgi verir, buna göre onlar bir zamanlar 'Büyük Bulgaria' topraklarında yaşıyorlardı ve Bulgarların (Onogurların) akraba boyu (ὀμόφυλοι) idiler. Şu halde sorumuz, bu bilgiyi tarihsel verilerle doğrulayıp doğrulayamayacağımızdır.

Araştırmacıların da açıkça kabul ettiği gibi Κότραγοι kavim adı, 547'de Bizans'ta görülen Κουτρίγυροι kavim adıyla aynıdır. Bu kavim, bu dönemde Don'un batısında yaşıyordu ve Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını istila etmişti. İmparatorluk sarayı, onlara karşı Don'un doğusunda yaşayan Utigurlarla anlaşmıştı. Prokopios'a göre onlar, Kutrigurların yakın akrabaları idiler. Utigurlar, Kutrigurların üzerine hücum etmiş ve onları yenmişti. Yukarıda da genel hatlarıyla anlattığımız gibi, şayet V. yüzyılın sonundan VI. yüzyılın ortasına kadar birbiri ardına gelen saldırıları Bizans üzerine yöneltenlerin Hun ve Bulgar olarak adlandırılan kavimler olduğunu biliyorsak, bunların ardında yatanların en azından bir kısmının Kutrigurlar olduğunu düşünmemiz gerekir. Zira bunlar ileride de göreceğimiz gibi, daha sonra gerçekten de Bulgar adıyla görülmeye başlarlar.

Kutrigurların ve Utigurların menşelerinden bahseden ünlü köken efsanesini Prokopios muhafaza etmiştir (ed. Hauray II, s. 503-504). Buna göre, babaları Hun kralı olan iki kardeşten türeyen bu iki kavim esas itibarıyla Maeotis'in doğu kıyısında yaşıyordu; fakat efsanevi bir gelişin rehberliğiyle Kimmer Bosporos'u geçip oradaki Gotları yenmişlerdi. Bu olaydan sonra Utigurlar eski yurtlarına çekilmiş, Kutrigurlar ise Don'un batısına yerleşmişlerdi. Prokopios'un, bu geyik efsanesinde Priskos'un günümüze ulaşmayan bir çalışmasından faydalandığını daha önce zaten ortaya koymuştum.⁶⁵ Bu ise olaya dair verilen bilgiye ihtiyatlı yaklaşmamız gerektiğini gösteriyor. Bu anlatının tarihsel özünden Prokopios'un başka bir yerde de bahsettiği Kutrigurların ve Utigurların akraba kavimler olduğunu, ayrıca eski yurtlarının Maeotis'in doğu kıyılarında olduğu bilgisini alırız. Zacharias Rhetor'un daha eski Bizans kaynaklarından faydalanarak yazdığı eserinin kavim kayıtlarında, Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan kavimler arasında *Kotrichar*'ın geçiyor olması bu son durumu destekler niteliktedir (II, 144-30). Yani, Kutrigurların ve Utigurların eski yurdu Onogurların yaşadığı yerle aynı bölgede idi ve Bizans kaynağı bu bölgeye 'Büyük Bulgaria'yı yerleştirmektedir. Bu da demek oluyor ki, kaynaklarımızın Kutrigurların ve Utigurların eski yurduna ilişkin verdiği bilgileri güvenilir sayabiliriz.

⁶⁵ EphK. XXXVIII, s. 287-288; Fehér, bu tespitimin doğrulundan şüphe etmektedir bkz. age, s. 31.

Fakat Kutrigurların ve Utigurların arasında Onogurların da var olup olmadığının tespitini yapabilmek pek de kolay değildir. Bu sorunun açıklığa kavuşturulması için pek çok araştırmacı daha önce de çalışmalar yapmıştı. Géza Fehér, Onogur kavminin VI. yüzyılda iki kısma ayrıldığını, bu iki kısmın farklı adlarının Kutrigur ve Utigur adından başka bir şey olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Dahası ona göre Onogur adı bir dönem Utigur ile aynı anlamda idi (age, s. 33; krş. Turán IV, 26). Bálint Hóman ise başka bir açıklama yapmıştır. Ona göre Utigur adı (kendisi Uturgur biçimini kullanır), Onogurların ve Sabirlerin 545 civarında teşekkül eden birliklerinden doğan yeni bir boy birliğinin adından başka bir şey değildir (age, s. 49-50). Buna karşı delil olarak biz şunları gösterebiliriz: Utigurlar VI. yüzyıl ortasındaki Onogurlarla özdeşleştirilemezler, çünkü bunların kaderi farklı yönde ilerlemiştir. Utigurların bir kısmı (Menandros'un sözlerinden de tespit edilebileceği gibi) 568'de Avar hâkimiyetinde idi, diğer kısım ise 576'da Türk birliğine dâhil olmuştur. Türk Kağanı, Onogurları aynı zamanda köleleri olarak adlandırıyordu, fakat Menandros aynı pasajda aynı yılın olaylarından bahsederken tam da bu yerde iki farklı adı zikrederek bunları aynı anlamda kullanmış olma olasılığını da dışlar (Exc. de leg. 204, 206, 208).⁶⁶ Bazı Sabir boylarının Onogurlara katılmasına gelince, kimi izler bunu da oldukça olası kılıyor.⁶⁷ Fakat bu olay benim düşünceme göre, ancak 558 yılı yenilgisinden sonra gerçekleşmiş olmalıydı, çünkü kudretli Sabir kavmini dağıtan olayın Avarların büyük saldırısı olduğu kaynaklardan da açık bir şekilde görülmektedir (Exc. de leg. 443, 3). Bu andan itibaren bunların bakiyelerine Kafkasya'nın güneyinde rastlanır.⁶⁸

Bununla birlikte Utigur adı ise daha 547 civarında görülmeye başladığına göre bu Onogur ve Sabir boylarının yeni birliğine işaret ediyor olamaz. Ancak Fehér ve Hóman'ın hipotezine karşı en büyük karşı delilimiz, her ne kadar Bizans kaynakları nispeten daha az zikretse de, yukarıda da gördüğümüz gibi, Onogurların tarihinde bir süreklilik olmasıdır. Kaynaklarımızın böylesine güçlü olarak tasvir ettiği ve daha sonra Tuna Bulgarları adıyla rastladığımız bu kavim, birkaç yıl içinde adını Utigurlarınkiyle değiştirmiş olamaz. Görüşümüze göre bu iki adın VI. yüzyılın ortasında kavramsal çerçevesi aynı değildir ve Utigurlar, Onogurların kuzeyinde yaşamışlardır.⁶⁹ Utigurlar, Göktürlere dâhil olan bir kavim olarak kısa süre görüldükten sonra kaynaklardan kaybolurlar, bundan ise Ogurlarda olduğu gibi, Utigurların da Bizans'ın görüş alanından çıktığı sonucuna varabiliriz. Kaynak eksikliği nedeniyle akıbetlerini bilemiyoruz.

Onogur ve Utigur kavim adlarının VI. yüzyılın ortasında anlamlarının aynı olduğu olasılığını reddetsek de Kutrigurlar ile Utigurların Onogurların yakın akrabaları olduğunu söylememiz gerekir. Bunun yanı sıra ortak anayurt da söz konusudur, fakat yine de şundan eminiz ki, Kutrigur ve Utigur (Uturgur) adında da ortak bir (o)gur kökü vardır.⁷⁰ Bu durum, bu iki kavmin Ogur boylarının büyük bir grubuna dâhil olduklarını gösterir. Hâlbuki böyle bir tespitte bulunulması mecburen Kutrigurların ve Utigurların diğer Ogur boylarıyla birlikte 463 dolaylarında Batı Sibirya'dan Kafkasya sahasına çekildikleri varsayımını da beraberinde getirecektir.⁷¹ Bunların Onogurlarla olan ilişkilerini daha yakından belirleyemiyoruz, fakat şu iki durum ihtimâl dâhilin-

⁶⁶ τοῦ φύλου τῶν Οὐτιγούρων ve τὰ φύλα τῶν Οὐτιγούρων ayrımı da dikkate değerdir.

⁶⁷ Bu sorun hakkında bkz. Gyula Németh, MNY, XXV, s. 81-88.

⁶⁸ Fehér'in (age, s. 48) Sabirler hakkındaki verilerini şu şekilde tamamlayabiliriz: Sabirler, 558 yılında gerçekleşen büyük yenilgilerinden sonra yalnızca bir kez 576 yılında değil, 572 ve 578 yıllarında gerçekleşen olaylarla bağlantılı olarak da anılmaktadırlar. Ancak bu dönemde eski güçlerinden eser yoktur. Bkz. Theophanes Byzantinos ve Menandros (Dindorf, HGM I, s. 448; Exc de leg. s. 201, 210, 463).

⁶⁹ Utigurları Onogurlardan ayıran görüşler için bkz. Zlatarsky, age, s. 33; Schnetz, age, s. 160; Detschev, age, s. 208-209. Bizim tespitimize göre bu elbette Onogurlar ile Utigurlar arasında siyasi bir bağlantı olma olasılığını dışlamaz. Fakat bunu Menandros'un sözlerine dayanarak Utigurların ancak Onogur boy birliğinin bir parçasını oluşturdukları şeklinde düşünebiliriz.

⁷⁰ Németh, MNY, XVII, s. 206, KcsA. I, s. 151; Farklı bir görüş, ancak bizim görüşümüze göre Marquart burada yanılıyor bkz. Известия Русс. Археол. Инст. Въ Кп. XV, s. 11 ve UngJahrb. IX, s. 80. Çalışmamda bu iki kavim adının Bizans kaynaklarında en sık görülen biçimlerini kullanıyorum.

⁷¹ Prokopios'un köken efsanesine eklediği, aşağı yukarı 430 yılına atıfta bulunan zaman tanımı bu varsayım için bir engel teşkil etmez. Zira Prokopios, kronoloji açısından zaten güvenilir bir kaynaktır ve metninden de açıkça görüleceği gibi (age, II, s. 505) verdiği tarih tanımını yalnızca terminus post quem olarak göstermiştir.

dedir: ya Onogurlardan ayrılarak VI. yüzyılın ortasındaki göçlere daha önce teşekkül eden bağımsız boy birlikleri hâlinde katıldılar ya da daha geç bir dönemde (her hâlükarda VI. yüzyıldan önce) Maeotis kıyısında yaşadıkları yurtlarında bu akraba kavimlerden kopmuşlardı. Prokopios'un orijinal sözleri üzerine düşünecek olursak, şu hâlde bu son varsayım daha olası gözüküyor. Ancak bu süreç ne şekilde gerçekleşmiş olursa olsun, kaynağımızın Kotraglar hakkında 'Büyük Bulgaria' nüfusunun, yani aslında Onogur Bulgarlarının akrabasıdır dediği bilgisi mutlak görünüyor. Bu böyle ise, o zaman bu anonim Bizans yazarı her halükarda burada da güvenilir Bulgar kaynağından faydalanmıştır. Fakat kaynağımız Kovrat'ın yalnızca Onogur Bulgarların değil, Kotragların da beyi olduğundan bilgi veriyor. Şu halde kaynaklar Kutrigurların tarihine dair neler söylüyor, kısaca bakalım.

Agathias, 558 dolaylarında Kutrigurlar ve Utigurlar hakkında, bunların süregelen mücadelelerde ve yağma akınlarında mahvolduklarını, 'dağılarak başkalarına hizmet ettiklerini' ve eski adlarını da kaybettiklerini yazar (Dindorf: HGM, II, s. 392). Başka kaynaklar da Agathias'ın bu sözlerini doğrular. Bunlardan şu tasvirlerle sahibiz: Kutrigurların bir kısmı zaten önceden Bizans egemenliğine girmişti. Prokopios'un malumatına göre İmparator Justinianus, Utigurlar Kutrigurları yendikten sonra 550'de Kutrigurlardan iki bin aileyi Trakya'ya yerleştirmiştir (ed. Haury II, s. 585-586). Aralarından pek çoğu zaten çok önceden Bizans hizmetine girmişti. İtalya'daki Got seferi sırasında Belizar'ın ordusunda bir barbar ittifakı olan (foederati) Ostrogotları görüyoruz, Prokopios bunları Hunlar ya da arkaikleştirerek Messagetler olarak adlandırır. Bu durumda, bu Hunların ya da Messagetlerin kim olduklarını tespit etmemiz gerekiyor. 530 civarında İtalya'daki orduyu teşkil eden müttefik birliğin beylerinden biri Sinnion idi, bununla birlikte bu kişi, Prokopios'un kendisinin de işaret ettiği gibi, 550'de boyun eğdirilen Kutrigurların beyi idi (aynı yer. I. s. 362, II, s. 586). Bizans'ın içlerine sızan Kutrigurlar, bu halkın sadece küçük bir kısmını oluşturuyordu. 549'da on iki bin Kutrigur'un Lombardlara karşı Gepidlerin safında savaştığını yine Prokopios'dan öğreniyoruz (aynı yer, II, s. 582).⁷²

Fakat Utigurların ve Kutrigurların büyük bir kısmı 568 civarında Avar Kağanı Bayan'ın hâkimiyeti altına girmişti. Bu ise Avar elçisinin şu talebinden anlaşılıyor; buna göre Bizans imparatoru o zamana kadar bu iki kavme ödediği yıllık vergiyi bundan sonra bu iki kavmin beyi olan Avar Kağanı'na ödeyecekti (Menandros, Exc. de leg. s. 196).⁷³ Avar Kağanı'nın Dalmaçya'yı yakıp yıkması için aynı yıl on bin Kutrigur'u gönderdiğini de biliyoruz (Exc. de leg. s. 458). Yani, Avarların Tuna-Tisa sahasına yerleşmeden önce Kutrigurları boyunduruk altına alıp Utigurların ve Kutrigurların bir kısmını yeni yurtlarına kendileriyle birlikte sürüklediği açıkça görülüyor. Avarlarla beraber savaşan Bulgarlara daha sonra VII. yüzyılın başında yine Avarların arasında rastlıyorsak (bununla ilgili daha fazla verimiz var),⁷⁴ bu Bulgarların, boyun eğdirilen ve Avar hâkimiyetinde yaşayan Kutrigurlarla aynı oldukları hususunda şüphemiz kalmıyor. Batı kaynakları yine Avar hâkimiyetinde yaşayan Bulgarların 630 civarında isyan ettiklerinden ve bir kısmının Bavyera toprağına kaçtığından, diğer kısmının ise 665 civarında Yukarı İtalya'ya göç ettiğinden de bilgi verir.⁷⁵

Bu verileri ortak kaynağımızın verdiği bilgilerle karşılaştırıp Kovrat'ın, Nikephoros'un sözlerine göre, Avar Kağanına karşı isyan ettiğini düşünürsek, Kovrat'ın Onogundur-Bulgarların yanı sıra Kotragların da beyi olduğu iddiasını görebiliriz. İmparator Herakleios, Avarlara karşı doğrudan onunla ittifak kurmuştu, çünkü Maeotis Bulgarlarının güçlendirilmesiyle Avarların gü-

⁷² Prokopios bu "Messagetler" ve "Hunlar" arasından birçok kavmin adını kaydetmiştir. Bu adlar büyük ölçüde saf Türkçe özellikler göstermektedir.

⁷³ Krş. Theophylaktos, s. 260¹⁹, burada Κοτζαγνηροι=Κοτραγνηροι.

⁷⁴ Görünen o ki, 600 civarında Avar ordusunda ayrı bir bölüğü oluşturuyorlardı (krş. Theophylaktos Simokattes, ed. C. de Boor s. 251). 626'da Konstantinopolis kuşatmasında Avarlarla birlikte yer almışlardır (krş. Georgios Pisides, ed. Bonn, s. 55, 63). VII. yüzyılın ortasında Avar egemenliğindeki Bulgarların bir kısmı Selanik civarına göç etmiştir (Acta SS. Oct. IV, s. 179, 181, 188).

⁷⁵ Bu konuda Fredegarius ve Paulus Diaconus bilgi vermektedir; krş. Zlatarsky, age, s. 118; Fehér, age, s. 36; Hóman, age, s. 56.

cünü zayıflatmak tamamen kendisinin çıkarınaydı. Bu şekilde Kovrat'ın, Onogur Devleti'ni kurduktan sonra Don'un batısında yaşayan boy akrabaları Kutrigurları Avar hâkimiyetinden kurtarıp Onogur-Bulgar Devleti birliğine katması anlaşılabilir.⁷⁶ Yani kaynağımız burada da Tuna Bulgarlarının geleneğinden faydalanmıştı, sadece olayların kronolojisini karıştırmıştır. Zira Kotragların (Kutrigurlar) Tanais'i aşmaları Kovrat'ın ölümünden sonra değildi, bunlar daha VI. yüzyılın ortasında zaten Don'un batı yakasında bulunuyorlardı. Bundan ayrıca kaynağımızın Kotragos'unun burada tarihsel bir şahsiyet olarak Kovrat'ın oğlu olduğu değil, Kutrigurlara ad veren bir ata olarak Bizans kaynağının anlatısına dâhil edildiği de görülüyor.⁷⁷ Kaynağımız dördüncü ve beşinci isimli oğula ve bunların halkına dair bilgi verirken de benzer kronolojik hatayı takip ediyor. Kutrigurların ve Utigurların tarihinin az önce çizilen ana hatlarına bakıldığında, dördüncü ve beşinci isimli oğlanın halkının ortaya çıkışının da keza kendi tarihsel izlerinin olduğu ilk bakışta görülecektir.

Aynı bölümde Avar hâkimiyeti altındaki Pannonia'ya göç eden, dahası Ravenna'daki Pentapolis'te Bizans hâkimiyetine giren kavim bakiyeleriyle karşılaşılıyor, kaynaklarda önce Kutrigur, daha sonra ise Bulgar adıyla görülen Kutrigurlar gerçekten de Avar hâkimiyetinde yaşayan bir halktır ve esasen bunlardan bazıları Yukarı İtalya'ya kadar gitmiştir. Fakat bu Bizans kaynağı olayların kronolojisini burada da karıştırmıştır, zira Kutrigurların Avar egemenliğine girişi Kovrat'ın hâkimiyetinden hemen sonra değil, tam bir asır sonra gerçekleşmiştir. Yani Bizanslı vakanüvis, bu iki oğulu açık bir şekilde Kovrat'ın oğulları ve Pannonia'daki Avar ve İtalya'daki Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Bulgarların atası olarak yazmıştır, fakat onlara bir ad dahi vermemiştir, zira kendi döneminde Bulgar genel adını taşıyan söz konusu kavim bakiyelerinin Kutrigur soyuna dair hiçbir bilgisi yoktu.⁷⁸

Yani, sonuç olarak kaynağımızın Kutrigurlar hakkındaki malumatının kaynağının da Tuna Bulgar millî geleneğinden geldiğini söyleyebiliriz, bunların hafızasında Kutrigurların kendileriyle akraba olduğu, bir zamanlar anayurtlarında onlarla birlikte yaşadıkları, fakat kendilerinden erken bir dönemde ayrılıp batıya göç ettiklerinin bilinci yaşıyordu. Aynı zamanda Kutrigurların Don'un batısında yaşayan bakiyelerinin de Kovrat'ın hâkimiyetinde olduğu biliniyordu. Daha sonra Bizanslı yazarımız bu gerçekleri kendi bilgilerine dayanarak genişletti veya yeniden ele aldı. Tuna Bulgar geleneğinden faydalanan Bizans anlatısının Onogurlardan bahsedilen kısımlarının açık ve net olup Kutrigurlardan bahsedilen kısımlarının bulanık olması ve tamamlanmaya ihtiyaç duyması gerçeği, Tuna Bulgarlarının doğrudan Onogurlardan koştüğünü açıkça göstermektedir. Fakat bununla birlikte V-VII. yüzyılda Batıda, Bizans İmparatorluğu yakınında görülen Bulgarların kendi adlarına göre iki büyük Ogur kökenli gruba ayrıldıkları netlik kazanmaktadır. İlk olarak VI. yüzyılda Kutrigur, boy birliği ortaya çıkar ki bu çok geçmeden çökmüştür, ardından bir yüzyıl sonra, bugünkü Bulgar Devleti'ni kuracak olan Onogurlar güce ulaşırlar.

Kaynağımıza göre Kovrat Han'ın Bayan⁷⁹ adında başka bir oğlu daha vardı. Bu kişi anayurdunda kalarak Hazarlara boyun eğmiş ve vergiye tabi tutulmuştur. Bayan'ın tarihî bir şahsiyet olup olmadığından şüphe edemeyeceğimizi yukarıda zaten belirtmiştik ve onun halkı içerisinde Onogurları yahut en azından Onogur boy birliğine bağlı bir kavmi aramamız gerektiğini de belirtmiştik. Ancak bundan bağımsız olarak VIII. yüzyılın ortasında, yani Onogur-Tuna

⁷⁶ Konu hakkında bkz. Zlatarsky, age, s. 91; 558 dolaylarında Avar seli Kutrigurların yalnızca bir kısmını kendisiyle birlikte Tuna-Tisa arasına sürüklemişti ve bunların bir kısmı eski yurtlarında kalmıştı. Avar Kağanı Bayan, 568'de Kutrigurları ve Utigurları kendi tebaası olarak adlandırmaktadır. Fakat 576'da Utigurları Türklere bağlı bir vaziyette görüyoruz, bu ise Menandros'un kesin olmayacak şekilde Utigur hükümdarı olarak adlandırdığı Anagios'un Türk kuvvetleriyle birlikte Bosporus şehrini kuşattığını kanıtlamaktadır (Exc. de. Leg. s. 204, 208). Şu hâlde Don'un batısında yaşayan Kutrigurların da bir kısmının eski yurtlarında kaldığı varsayılmalıdır.

⁷⁷ Zlatarsky, age, s. 115.

⁷⁸ Bizanslı vakanüvisin keyfi kombinasyonları hakkında bkz. Fehér, age, s. 35; Bu Bizans kaynağının tarihsel açıdan güvenilir olup olmadığı yine zaten sorgulanmıştı bkz. Zlatarsky, age, s. 111.

⁷⁹ Theophanes'in iki kez tekrarlanan Βαβαϊῶν biçimi büyük ihtimalle hatalı bir dittografinin sonucuydu, müstensih Βαῖ yerine βατ yazmış olmalıydı ve metinde bu hatalı biçim kalmıştı. Yani doğru biçim Nikephoros'un Βαῖανός'udur. Bu adın etimolojisi hakkında bkz. Fehér, Die Sprachreste der Donauprotobulgaren, s. 147, 157.

Bulgarlarının çekilmesinden tam bir yüzyıl sonra Onogur adını taşıyan başka bir kavmin daha olduğuna dair kesin kanıtlarımız vardır. Bu, bazı verileri daha önceki olayları yansıtsa da her halükarda VII. yüzyılın ortalarına doğru bir araya getirilmiş olan ve yukarıda sözünü ettiğimiz piskoposluk kayıtlarından görülüyor. Yani Bizans daha bu dönemde bile Maeotis bölgesinde Onogur adlı bir kavimden haberdar idi.⁸⁰ Peki, daha VII. yüzyılın sonunda ve VIII. yüzyılın başında Onogurların eski yurdu olan “Büyük Bulgaria”da Hazar hâkimiyeti altında yaşayan bu Onogurlar da kim idi? Bu soruyu Tuna Bulgarları dışında Onogurlarla herhangi bir bağlantısı olan bir kavmin daha bilinip bilinmediği biçiminde başka türlü de sorabilirim.

Macar ana tarihi araştırmalarının en kıymetli araştırmacılarından biri olan Gyula Németh’in tespiti şöyledir: Macarların “Ungar” (Bizans’ta Ούγγροι) adı eskiden sanıldığı gibi Ogur adından değil ancak ve ancak Onogur adından geliyor olabilir (On ogur, hét magyar, Dentümogyer: MNY. XVII, s. 205-207 ve KcsA. I, s. 148-155; krş. Munkácsi: Ethnographia VI, s. 352, 361). Teşekkül eden Macarlara ilişkin en eski izler olan Macar tarih ve efsane geleneğinin de Maeotis’in doğu kıyısındaki Kuban bölgesine uzandığını buna eklersek, Onogurların anayurdunda kalanların Macarlar olduğu sonucuna varabiliriz. Fakat Onogurlar ile Macarlar arasında yakın bir etnik yahut siyasî bir ilişki olduğu varsayımını destekleyebilir miyiz? Bu soruyu, Németh’in esas tespitini tamamlarcasına János Melich gündeme getirmişti, ona göre Macarların Ungar adı, son tahlilde Eski Slavca Ugri-Ogre biçiminden gelmektedir. Batıda ise bu Bizans’taki Ούγγροι biçimi aracılığıyla yayılmıştır. Bu Slavca biçimin oldukça erken bir tarihi göstermesinden dolayı, Melich, Macarların bu adı yalnızca miras aldığı sonucuna varmıştır. Ona göre Slavlar, Onogurları böyle adlandırıyorlardı ve daha sonra aynı bölgede yaşayan Macarlara da bu şekilde geçmişti (Über den Ursprung des Namens Ungar: Archiv für slav. Phil. XXXVIII, s. 244-250). Melich’in bu varsayımı esasen Jenő Darkó’nun daha eski bir görüşüne dayanmaktadır, buna göre Onogurlar daha V. yüzyılın sonunda tarih sahnesinden silinmiş olmalıydılar (age, s. 16-17).

V. yüzyıldan VIII. yüzyılın ortasına kadar Kuban sahasındaki Onogurların sürekliliğini şüphesiz kılan Agathon’un ve piskoposluk kayıtlarının malumatlarından sonra, Melich’in bu varsayımını da düzeltmemiz gerekiyor. Zira bu görüşü sürdürmek isteseydim, Macarların Kuban sahasındaki Onogoria’ya ancak VIII. yüzyılın ortasında göç etmiş olabileceklerini var saymak durumunda kalırdım. Hâlbuki bunun aksini kanıtlayacak birçok durum söz konusudur. Öncelikle Macarcadaki ödünç sözcüklerin tanıklığına göre Macarların Ogur (=Bulgar) dilini konuşan bir kavimle uzun süre birlikte yaşamaları gerekirdi; ayrıca bazı Bulgarca ödünç sözcükler doğrudan Kafkasya sahasına atıfta bulunurlar; son olarak VII. yüzyılın ortalarından sonra Kuban sahası zaten Hazar hâkimiyeti altında idi. Yani bir kavmin Hazar Kağanlığını aşır da Maeotis’e kolayca gitmesi pek olası değildir (krş. Hóman, age, s. 45). Ancak Macarlar daha önce de buradaysa, Onogur adını coğrafî sebeplerden ötürü değil, kendileri de Onogur boybirliğine, yani Kovrat’ın Onogur-Bulgar Devleti’ne dâhil oldukları için almışlardır.

Kont István Zichy ve Gyula Németh’in Fin-Ugor kökenli Macarların Ogur (Bulgar) unsurlarla olan temasının daha Batı Sibiry’a da başladığı ile ilgili ulaştıkları sonuçlar bilinmektedir. Buna dayanarak 460 dolaylarında Kafkasya civarına yönelen Ogur kavimlerinden birinin sonraki Macarların özünü teşkil eden Fin-Ugor boylarını kendileriyle birlikte sürüklediklerini söyleyebiliriz. Bu kavmi, şayet adlarına bakarsak Onogurların arasında aramız gerekecektir ve Onogurların tarihine bu elzem varsayımdan yola çıkarak tekrar bakarsak, Macar ana tarihindeki birçok karanlık nokta gün ışığına çıkacaktır.

Gördüğümüz gibi Kuban sahasına yerleşen Onogurlar V. yüzyılın sonunda Karadeniz’in kuzey kıyı bölgesinde teşekkül eden Bulgar Devleti’nin bir üyesi idiler ve bununla birlikte Bulgar genel adını da almışlardı. Kovrat’ın Bulgar Hanlığı’nın yönetici tabakasını VII. yüzyılın başında bunlar oluşturuyordu. Fakat bu dönemde bir şey gerçekleşti ve bunun sonucunda bölündüler.

⁸⁰ Bu gerçek elbette Piskoposluk kayıtlarında Konstantinopolis Patrikliği tarafından Yahudilerin alan işgaline karşı Hazar topraklarında Hıristiyanlık misyonunu güçlendirmek amacıyla hazırlanmış, fakat neredeyse hiç gerçekleşmemiş bir taslak gören Mosin’in varsayımını değiştirmiyor.

Theophanes'in ve Nikephoros'un ortak kaynağı, Kovrat'ın ölümünden kısa bir süre sonra oğullarının birbirlerinden ayrıldığından ve ardından Hazar saldırısının gelmesiyle Bayan'ın Hazarlara vergi ödediğinden bilgi vermektedir. Bu Bizans kaynağı, Onogur Devleti'nin çöküşünü ve bölünmesini efsanevî motifler kullanarak renkli bir biçimde tasvir eder. Fakat bunun sebebi bir tür dış güç olmalıydı. Anlatıda da bahsedilen ve dolayısıyla Onogur-Bulgar Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanmayıp yıkılışına neden olan Hazar baskısından başka bir şey üzerine düşünmüyoruz. Pseudo-Moses Chorenac'i'nin malumatı da bu varsayımı doğrulamaktadır. Buna göre Aspar-hruk Tuna sahasına doğrudan Hazarların önünden kaçarak gitmişti (age, s. 17, 25; krş. Zlatarski, s. 109, 123). Hâlbuki bu, Hazar Kağanlığının genişlemesine dair başka kaynaklardan elde ettiğimiz resimden de anlaşılmaktadır.

Zira Hazarlar, VII yüzyıl boyunca İdil'in güney sahasının yukarısında güney ve batı yönünde Kafkasya'ya ve Kırım'a doğru genişlemişlerdi. Bizans kaynaklarına göre Herakleios'un hükümdarlığı zamanında bunların büyük bir rol oynamaya başladıkları bilinmektedir. Bizans imparatoru 626 yılında üçüncü Pers seferi sırasında onlarla ittifak kurmuştur. Çağrılarını üzerine, Theophanes'in "Doğu Türkleri" olarak adlandırdığı Hazarlar Kafkasya'yı aşmış Tiflis yakınlarında imparatorun ordusuna katılmıştır (Theophanes, 315-316; Nikephoros, 15; Georgios Monachos, ed. C. De Boor II, 670).⁸¹ Maeotis sahasındaki Onogur-Bulgar Devleti'nin güçlenmesi aynı döneme denk geliyor. Şimdi, Kovrat'ın, ölümüne dek Herakleios ile dostça bir ilişkide olduğunu düşünürsek, Herakleios'un Kafkasya'daki müttefiklerinin, imparatorun saltanatı sırasında hâkimiyetlerini Onogurlara kadar genişletmiş olma olasılığını ihtimaller arasından çıkarabiliriz. Buna karşılık 698 dolaylarında Kırım'daki Bosporos şehrinde ve Maeotis'in doğu kıyısında bulunan Phanagoria şehrinde Hazar Kağanı'nın valilerinin olduğunu kesin olarak biliyoruz (Theophanes, s. 373; Nikephoros, s. 41).⁸² Yani bütün işaretler Hazarların, Herakleios'un ölümünden (641) sonra, fakat 698'den çok daha önce Kuban sahasına adım attıklarını göstermektedir. Bütün bunlara dayanarak Maeotis'in doğu kıyısının VII. yüzyılın ortasında Hazar hâkimiyeti altına girdiği sonucunu çıkarabiliriz. Ancak Tuna Bulgarlarının batıya çekilmesi de yine aynı döneme denk geldiğinden Kovrat'ın devletinin çöküşü ile Hazar fethi arasındaki doğrudan genetik bağlantıyı görmemek imkânsızdır. Bu söylediklerimiz, aynı zamanda Onogurların kavmini parçalayan şeyin Hazar baskısı olduğunu da göstermektedir.

Boyların bir kısmı batıya çekilmiş ve burada Tuna Bulgar Hanlığını kurmuştur, diğer kısım ise Bayan önderliğinde ana yurtlarında kalıp yine VII. yüzyılın sonunda Hazarlara bağlanmıştır. Şayet Onogur boyları arasında onlarla birlikte gelen ve iki asır boyunca onlarla birlikte yaşayan Fin Ugor boylarının da olması gerektiğini, dahası Macarların ikamet ettikleri yer olan Levedia'nın Bizans kaynaklarındaki Büyük Bulgaria ile aynı olduğunu⁸³ ve son olarak bildiğimiz kadarıyla Macarların uzun süre Hazar Kağanlığı ile müttefik olarak yaşadığını düşünürsek, Kont István Zichy'nin de keskin bir şekilde işaret ettiği gibi,⁸⁴ Bayan'ın kavmi içerisinde Macarları görmemiz gerekir.⁸⁵ Bu şekilde ise Onogur kavminin parçalanmasının daha savaştı Türk boy-

⁸¹ Krş. L. Drapeyron, L'empereur Héraclius et l'empire byzantin au VII. siècle (Paris, 1869) s. 216; E. Gerland, Byzantinische Zeitschrift III, s. 363-365.

⁸² Krş. Kulakovskiy, Прошлое Тавриды (2. Baskı, Kiev, 1914) s. 65, История Византии III, s. 287; A. A. Vasilyev, age, s. 186.

⁸³ Gróf Zichy István, "Levedia és Etelköz", Akadémiai Értesítő XXXVII, s. 172-184.

⁸⁴ A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig, s. 69.

⁸⁵ Yine daha sonra göze çarpan İdil Bulgarlarını Bayan'ın halkı olarak görüp görmeyeceğimiz ya da en azından bunların da Onogurların anayurdunda kalanlardan olup olmayacakları gibi varsayımlar da ortaya çıkabilir. Keza bunlar da Maeotis sahasından kuzeye çekilmişlerdi, VI-VII. yüzyıl Bizans kaynaklarında Onogurların ve Sabirlerin komşusu olarak yaşayan bir kavmin adı olarak öne çıkan < Βαρ > Ζάλοις (Menandros, Eccl. de leg. s. 443₉), Βαρσλήτ (Theophylaktos Simokattes, s. 258₁₈), Βασίλκ' = Βαρσέλκ' (Pseudo Moses Chorenac'i, s. 26), Βερζιλία (Theophanes, s. 358₈), Βερ < ζ > υλία (Nikephoros, s. 34₁₄), Βερσάλια (Michael Syrus II, s. 364) ve yine İdil Bulgar boylarından birinin adı olan Βαρσύλα şüphesiz bu durumu kanıtlamaktadır. Fakat Pseudo Moses Chorenac'i bu kavmin İdil adasına Hazarların önünden kaçtığını kaydetmiştir. Yani İdil Bulgarlarının da Kovrat'ın devletine bağlı olduklarını varsaydığımızda (ki bu her halükarda daha olası gözüküyor), bunların birbirlerinden ayrılmaları ancak VII. yüzyılın ortasında, Hazar fethi zamanında gerçekleşmiş olması gerekirdi. Fakat böyle bir

ları Hazarlarla mücadele edemedikleri için batıya çekildikçe, daha barışçıl olan Fin-Ugor boylarının boyun eğip Hazar birliğine bağlandıkları şeklinde gerçekleştiği sonucu kendiliğinden ortaya çıkar.⁸⁶

Şüpheyeye yer bırakmayacak bir gerçek olarak görülmesi gereken Onogur kavminin bu ikiye bölünüşü, Fin-Ugor Macarlarının niçin tamamen Bulgarlaşmadıklarına ve Bulgar etkisinin bu kavmin Fin-Ugor karakterini niçin silip atmadığına da makul bir açıklama sunmaktadır. Türk asıllı Onogur kavmi, onları Fin Ugor akrabaları arasından almış ve göçün tehlikeli yollarını atlatmasında yardımcı olmuş, en az iki asır süren birlikte yaşam sırasında onlara Türk teşkilat sistemini öğretmişti, bunu kendi kültürlerinin bir parçası haline getirerek dillerini Bulgar Türkçesi ödünç sözcüklerle zenginleştirmişlerdir.⁸⁷

Daha sonra birbirlerinden ayrılmışlar ve -adı geçen VII. yüzyıl kaynağımıza göre- Macarlar yıllık vergi ödeyecekleri Hazar birliğine katılmışlardır. Hazar birliğine bağlı olarak yaşayan Macarların akıbetini tam olarak bilmiyoruz, fakat daha sonraki olgulardan, bunların Onogur etkisinden yavaş yavaş tamamen çıktıkları sonucuna varabiliriz. Macarların adı bilinen ilk lideri olarak görmemiz gereken VII. yüzyıldaki Onogur kökenli Bayan'ın hangi unvanı taşıdığını, bazı boy beyleri ile ne türden bir ilişkisi olduğunu döneme ilişkin verilerin eksikliği nedeniyle belirleyemiyoruz. Diğer bir ifadeyle, onu Macarların hakikî prensi olarak kabul edemiyoruz, zira Konstantinos'un malumatına göre, Árpád'dan önce Macarların "hiçbir zaman kendi ya da yabancı prensleri hiç olmamıştı". Ancak Gyula Németh'in yurt tutan Macar boylarının adları arasında Bulgar Türkçesi özelliklerin de olduğuna dair görüşünü⁸⁸ dikkate alırsak, yalnızca Gyula Németh'in araştırmalarından öğrendiğimiz (MNy. XXIV, s. 150) Árpád hanedanının kişi adları

durum olduğunu düşündüğümüzde VII. yüzyılın sonunda artık Kuban sahasında yaşıyor olamazlardı ve dolayısıyla hiçbir şekilde Hazar egemenliğinde olamazlardı (İdil Bulgarları hk. bkz. Marquart, Streifzüge, s. 151; Fehér, age, s. 105-106 ve Turán IV, s. 34-35).

Şunu da hatırlatmakta fayda var, Bayan'ın halkının, yani Onogurların izini Piskoposluk kayıtlarına dayanarak VIII. yüzyılın ortasına kadar takip edebiliyoruz. Zlatarsky'nin (age, s. 114) Bayan'ın halkını X. yüzyılda ortaya çıkan Kara Bulgarlar (ἡ μαύρη Βουλγαρία: Konstantinos, De Adm. Imp., s. 81₂₋₃; 945 yılına ait Rus-Bizans anlaşma metninde Черний Болгаре) ile özdeşleştirdiğini de burada ayrıca zikretmeliyim. Ancak maalesef Kara Bulgarların yurdunu günümüze kalan malumatlarla tam anlamıyla tespit edemiyoruz. Westberg "Büyük Bulgaria"yı Don ve Dinyeper arasında aramış ve Kara Bulgarların yurdunu da buraya yerleştirmişti, krş. Византийский бременникъ XV, s. 242, 248. Aynı şekilde bunlarda Kutrigurların bakiyelerini gören Marquart, Streifzüge, s. 503; Buna karşılık Zlatarsky (age, s. 114) onları Kuban sahasına yerleştirir. Yenilerde Mosin de (Сборникъ Русскаго Археологическаго Общества въ Королевствѣ С. X. C. I. s. 57) Kara Bulgarların Maeotis'in doğusunda yaşadıkları varsayımına ulaşmıştır. Ben de bu sonuncu düşünceden yana ilerliyorum ve Macarların yurt tutuşundan sonra Maeotis sahasında yaşayan Kara Bulgarlarda Macarlardan kopan bir bakiyenin olduğuna inanıyorum. Bunun yanı sıra şunları da ekleyebiliriz: Mesûdî, Macarları kesin bir dille Bulgarlar olarak adlandırmaktadır (bkz. Gróf István Zichy, age, s. 69, 76). Gyula Németh de Macarların bir kısmının Don kıyısında kaldığını düşünmektedir (krş. MNy. XVIII, s. 207, KCsA. I, s. 155). Son olarak Macarların Угри Чернии=Kara Onogurlar adının Kara Bulgar adlandırmasıyla tamamen uyumlu olduğunu da yine göz ardı edemiyoruz. Şayet kronolojik ve coğrafî sorunlar yolumuza çıkmasaydı, Σάβρατοι ασφαλοι (=Μαῦρα παιδία) adıyla zikredilen Macar bakiyeleri ile Kara Bulgarların özdeşliği hakkındaki bu düşünce kabul edilebilirdi.

⁸⁶ Gyula Németh'in son araştırmaları (Magna Hungaria: Beiträge zur historischen Geographie, Kulturgeographie, Ethnographie und Kartographie, vornehmlich des Orientes, herausg. von H. Mzik, Leipzig-Wien, 1929, s. 92-98). Başkurt (beş-(o)gur) hakkında Macarlardan ayrılan bir grubun da görülmesi gerektiğini şüphe götürmez kıldığı için bu grubun Hazar döneminde, yani VII. yüzyılın ortasında Kuban sahasında Hazar egemenliğine giren kavimden ayrıldığına dair varsayım oldukça mantıklı durmaktadır. Kovrat'ın devletinin Isperech'in (Tuna Bulgarları) ve Bajan'ın (Macar) halkının yanı sıra Kutrigurlarla birlikte muhtemelen daha sonraki İdil Bulgarlarını ve Başkurtları da içerdiğini, yani çöküşünden sonra beş grubun ortaya çıktığını düşünürsek, Bizans kaynağının beş oğul hakkındaki anlatısının Kovrat'ın devletinin Hazar fethi sonrasında beş kısma veya bundan beş ayrı kavme ayrıldığına hatırasını koruyan bir Tuna Bulgar geleneğine dayanıp dayanmadığı olasılığını da hesaba katabiliriz. Doğuya ayrılan kısımlarla ilgilenmeyen ve onlar hakkında hiçbir şey bilmeyen Bizanslı vakanüvis bunların yerine kendisinin daha iyi bildiği ve Bizansla da ilişkisi olan Bulgar gruplarını kolayca yerleştirmiş olmalıydı.

⁸⁷ Türk etkisi Macarlara elbette sadece Oğur-Bulgar tarafından gelmemiştir. Çoğunlukla Árpád hanesinin kişi adları olan dilsel ipuçlarına dayanarak Macarların oluşumunda Bulgar-Türk olmayan unsurların da rol oynadığını varsaymalıyız. 576'dan Kovrat İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar Onogurların Türk egemenliği altında yaşadığını kesin olarak biliyoruz. Dolayısıyla Macarların Bulgar-Türk olmayan unsurlarla yoğun temaslarını bu döneme koymamız gerekir.

⁸⁸ Macar Bilimler Akademisi I. salonda 19 Kasım 1928'te icra edilen konferans.

arasında da Bulgar Türkçesi kökenlilerin (örneğin St. István'ın babası olan Géza'nın adı böyledir) olduğunu düşünürsek, Macarca gyula unvanının şüphesiz Bulgar hanedanın Dulo adıyla bağlantısı olduğunu ve her halükarda Hun geleneğinin de Bulgarlar aracılığıyla Macarlara ulaştığını⁸⁹ da düşünürsek, sonraki Macar hanedanı olan Árpád Hanedanı'nın Onogur-Bulgar Hanedan soyundan geldiğine dair ilk olarak Bálint Hóman tarafından ifade edilen bu görüşü (Magyar történet I, s. 65-67, 70, 103) bu şekilde birçok argümanla destekleyebiliriz. Yani, batıya doğru ilerleyen Tuna Bulgarlarından ayrılıp Macarların ilk hükümdarı olan VII. yüzyılda yaşamış olan Bayan'da daha sonraki Macar hanedan ailesinin atasını görmemiz gerekiyor.

Tüm göstergeler, Macarların etnik oluşumunun daha VII. yüzyılın sonunda büyük ölçüde tamamlandığını ve Hazar hâkimiyeti sırasında Macar kavminin daha önemli dış etkilere maruz kalmadığına işaret etmektedir. Onogur etkisinden kurtulur kurtulmaz onların Fin-Ugor karakteri kendini daha güçlü bir şekilde gösterebilirdi. İlk olarak IX. yüzyıl Arap kaynaklarında ortaya çıkan Fin-Ugor kökenli *Magyar* adının millî ad haline gelmesi de bunu kanıtlar niteliktedir. Fakat bunun yanı sıra Slavlar aracılığıyla yayılan Macarların ikinci adı da Onogur birliğine mensup olmalarının bir hatırası olarak Avrupalı kavimlerin dilinde kalmıştır. Homojen Onogur kavmini *Ugri-Ogre* adıyla bilen Slavların bu adı muhafaza edip Onogurlardan ayrılan Macarları da aynı şekilde bu adla anması kadar doğal bir şey yoktur. Onogurların diğer kısmı olan Bulgarların, henüz Bulgar adı aralarında yayılmadan önce, Slavlar tarafından yine bu adla bilindiklerine dair de kanıtlar vardır. Rus yıllıkları Угри Бѣлии adlı bir kavimden bahsederler.⁹⁰

Bu ad, bu zamana kadar neredeyse bütün araştırmacılar tarafından Hazarlar ile ilişkilendirilmiştir.⁹¹ Benim düşünceme göre, bu görüşün savunulacak bir yanı yoktur, zira metinlerin bağlamından görünen şu ki, bu “Ak Onogurlar” Tuna boyundaki Slovenlerin topraklarına gelmişlerdi, Hazarlar ise buraya kadar asla ilerlememiştir. Bana göre bu Угри Бѣлии Tuna Bulgarlarının adı idi, bunların eski adı olan Οὐννόγοροι adını Agathon'un malumatından öğrenmiştik. Fakat Rus vakanüvis *Bulgar* ve *Onogur* adının aynı kavme ait olduğunu bilmediğinden Tuna Bulgarlarını iki kez zikretmiştir: Önce Болгаре, sonra Угри Бѣлии. Bu, bu sonuncuların İmparator Herakleios zamanında ortaya çıktıklarına (почаша быти) dair kayıdır. Kovrat'ın ve Bizans imparatorunun yukarıda sözünü ettiğimiz ilişkilerine atıfta bulunmaktadır, bu şekilde Onogur adı Bizans'ta bilinir hale gelmiştir. Yani Rus vakanüvisin malumatı, eski bir Bizans kaynağından kaynaklanmaktadır. Şayet bu açıklamamız doğru ise, o hâlde Onogur kavminin iki kolunun en eski Rus kaynağında geçen iki eş zamanlı adlandırması vardır: Угри Бѣлии (Tuna Bulgarları) ve Угри Чернии (Macarlar). Bu “ak” ve “kara” adlandırması ise Hun-Türk kavimlerinde sıkça görülen bir özelliktir ve Ogur-Bulgar kavimlerinin adları arasında da “Ak Ugorlara” (Σαράγοροι) ve “Kara Bulgarlara” (ἡ μαύρη Βουλγαρία) rastlarız. Yani bu iki ad, bana göre, Tuna Bulgarları ile Macarların eski yakın ilişkilerinin hatırasını muhafaza etmektedir.

Macarlar, zikrettiğimiz gibi, Onogurların çekilmesinden sonra Hazar Kağanlığı birliğine dâhil idiler, buradan ise IX. yüzyılın sonuna doğru yurt tutan bir kavim olarak ortaya çıkacaklardır. Bu dönem *yuvarlak sayı hâlinde* iki yüz yılı ifade etmektedir. Bu olgu, Konstantinos'un çokça tartışılmış bir malumatıyla ilişkilendirilebilir. Zira imparator bir yerde, Türklerin (Macarların) üç yıl kadar (ἐνταυτοῦς τρεῖς) Hazarlarla birlikte yaşadıklarını ve müttefik olarak her savaşta birlikte yer aldıklarını yazmıştır (De adm. imp., ed. Bonn. s. 168₁₅₋₁₆). Bu malumatın üç yıla ilişkin kısmının doğru olup olmadığı meselesi neredeyse bütün araştırmacıları çelişkiye düşürmüştü ve bu sayıyı başka sayılarla, örneğin “üç yüz” ile düzeltmek istemişlerdir (örn. bkz. Zichy,

⁸⁹ Gombocz, MNy. XVII, s. 15-21; Hóman, A magyar hun-hagyomány és hun-monda, s. 51.

⁹⁰ Hodinka, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, s. 32, 69; krş. MHK, s. 366-337.

⁹¹ Örneğin Melich de bunda Ugri adının Slavlar tarafından coğrafi özdeşlik yoluyla Onogurlarla etnik ya da siyasi bağlantısı olmayan başka kavimlere aktarıldığı gerçeğinden yana bir tutum sergilemiştir. Hazarların Georgios Monachos'ta (ed. C. de Boor II, s. 670) geçen Τοῦρκοι adının Eski Kilise Slavcası çevirisinin (ed. Istrin I, s. 434) Оургы olarak çevrildiğini yine belirtmek isterim, ancak bu yanlışlıkla Macarlar ile ilişkilendirilmiştir. Bkz. B. Kossányi, Ephraim, Bischof von Cherson, Missionär der “Оургы”: Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Institutes und des Collegium Hungaricum in Berlin, 1927, s. 97-101.

age, s. 65, 71). Bunun düzeltilmesi her halükarda gereklidir, fakat bu ancak paleografik temelde yapılabilir.

Her şeyden önce belirtmemiz gereken, bu sayının bize kalan el yazmalarında açık bir şekilde yazılı olduğudur. Hâlbuki diğer Bizanslıların da yaptığı gibi Konstantinos'un da birçok başka yerde Yunan alfabetik sayılarını kullandığını biliyoruz. Konstantinos'un daha eski el yazmalarında bulunan alfabetik sayılarının sonraki el yazmalarında kademeli olarak sözcüklerle değiştirildiğini söylemek mümkündür. Yani, Konstantinos'un eserinin söz konusu yerinde esasında alfabetik sayının yer aldığını haklı olarak var sayabiliriz. Konstantinos'un el yazmalarını kopyaladıkları dönemde, yani X-XI. yüzyılda (De Admisintrando Imperio'nun en eski el yazması XI. yüzyılın sonuna aittir) 3 işareti olan γ'nin başka hangi alfabetik sayı ile karıştırılmış olabileceğini incelediğimiz takdirde, bunun yalnızca 200 işareti olabileceği sonucuna varırız, zira bu dönemde bu işareti gösteren σ'nin uncial biçimi γ'ye oldukça yakın duruyordu (C : Γ). Ancak Konstantinos'un asıl metninde 200 bulunuyor idiyse, bu zaman tayini Macarların Hazar egemenliğine VII. yüzyılın ortasında girdiklerine dair sunduğumuz tespitle tam olarak uyuyor.

Tuna Bulgarları ile Macarların aynı anda Onogur kavminden koptuğu ile ilgili tespitimiz yine birçok soruna sebep olan ve son zamanlarda güvenilirliği sorgulanan başka bir Bizans malumatını da açıklamaktadır. 837'de Bulgaria'da bir ayaklanma çıktığı bilinmektedir. Kaynağımıza göre, 813 yılında Krum Han tarafından esir alınan ve Tuna'nın kuzeyine yerleştirilen Makedonlar isyan çıkarmışlardı. Bulgarların bu müşkül durumlarına kaynaklarda art arda üç adla anılan yabancı bir kavim yardıma çıkagelmişti: Ούγγροι, Ούβροι, Τοῦρκοι⁹² (Georgios Monachos Cont., ed. Bonn. 817). Bu kavim, Bizans kaynaklarında ilk kez burada görülen ve bu dönemde henüz Levedia'da Hazarların müttefiki olarak yaşayan Macarlar idi. Konstantinos'un malumatına göre, yurt tutan Macarlar, kendilerinden ayrılan doğudaki kısımlarıyla da temas halindeydi ve birbirleriyle irtibatı koparmamışlardı. Yani Onogurların iki kısmı arasındaki ilişkinin ayrılmalarının ardından aşağı yukarı yüz elli yıl sonra dahi bozulmadığını ve işte tam da bu yüzden Bulgarların Macarları yardıma çağırdığını haklı olarak söyleyebiliriz. Onogur kavminin iki kolu arasındaki ilişki, ancak Bulgarların Slavlaşmasıyla sona ermiş idi, bu daha sonra yalnızca kadim ilişkilerini değil, aynı zamanda köken bilinçlerini de silmişti.⁹³

*

İncelemelerimize dayanarak Onogurların tarihindeki başlıca unsurları şu şekilde özetleyebiliriz:

V. yüzyılın ortalarında: Onogurlar Batı Sibirya'dan Kafkasya sahasına ilerleyip Kuban kıyısına yerleşmişlerdir. VI. yüzyılın ikinci yarısında: Onogur boyları Göktürk hâkimiyetine girmiştir. VII. yüzyılın başında: Kovrat Onogur-Bulgar Devleti olan "Büyük Bulgar Hanlığı" kurulmuştur. VII. yüzyılın ortasında: Hazar baskısı nedeniyle Kovrat'ın devleti çökmüş ve Onogurlar ikiye ayrılmıştır; ilk kısım İsperech önderliğinde Tuna sahasına ilerlemiş ve 679 yılında bugünkü yurtlarını işgal etmiştir (Tuna Bulgarları), diğer kısım Bayan önderliğinde anayurtlarında kalmış ve Hazarlara tâbi olmuştur (Macarlar), kimi kısımları ise kuzey doğu yönüne çekilmiştir (Başkurtlar ve İdil Bulgarları). IX. yüzyılın ortasında: Onogur-Macarlar Hazar Kağanlığı birliğinden ayrılarak batıya ilerlemiş ve bu yüzyılın sonunda bugünkü yurtlarını işgal etmişlerdir.

*

Bu açıklamalarımızdan daha başka sonuçlar da elbette çıkarılabilir. Şu soru da kendiliğinden ortaya çıkar. Şayet Onogur kavmi hem Bulgarların hem de Macarların oluşumuna aynı anda katkı sağladıysa, yurt tutuş öncesinde konuştukları dile dair çok az bilgimiz olan Tuna Bulgar kavminin Fin-Ugor Macarlar ile olan uzun süreli birlikte yaşamaları sonucunda Fin-Ugor

⁹² Bu malumatı on iki el yazmasından biliyorum ve yukarıdaki adlar, küçük önemsiz farklar göz önünde bulundurulmazsa, hepsinde aynı biçimde okunmaktadır.

⁹³ Öte yandan Macarların tarihsel Hun geleneğinin, Belar (Bulgar) adı altında Bulgarlar ile olan akrabalık hatırasını sadık bir şekilde koruduğunu belirtmekte fayda vardır (krş. Hóman, A magyar hun-hagyomány és hun-monda, s. 51).

unsurlarla karıştığını Macar analogisine dayanarak varsaymamız gerekmez miydi? Bu durumda ise Fin-Ugorcanın da en azından Macar dili üzerindeki Ogur-Bulgarca etkisi kadar Tuna Bulgarcasında dilsel izler bırakmış olma olasılığı vardır.

Fakat bu varsayımların daha fazla detaylandırılması bizim amacımızın ötesine geçecektir. Buradaki tek amacımız, Agathon'un bu zamana kadar bilinmeyen malumatına dayanarak Onogurların tarihini aydınlatmak idi. Eğer çıkarımlarımız doğru ise, Macarları teşkilatlandırıp Türkçe ödünç sözcüklerin bir kısmını veren bu Bulgar-Türk kavmini Tuna Bulgarlarının atası olan Onogur Bulgarlarda görmemiz gerekir.